

Bölüm 1

* Prof. Dr. Mustafa ÖKMEN

MEKÂN-EKOSİSTEM-ÇEVRE-EKOLOJİ-ÇEVREBİLİM: KAVRAMSAL TARTIŞMA

- 1.1. Giriş
 - 1.2. İnsan- Çevre İlişkilerinin Tarihi Arka Planı
 - 1.2.1. Teknoloji, Tüketim ve Çevre
 - 1.2.2. İnsan- Çevre İlişkilerinin Felsefi Boyutu
 - 1.3. Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Çevre
 - 1.3.1. Çevre Kavramından Çevre Sorunlarına Geçiş
 - 1.3.2. Sanayi (Tüketim) Toplumunun Felsefi Temelleri ve Çevre
 - 1.3.3. Çevre, Ekoloji ve Çevrebilim
 - 1.4. Yeni Bir Paradigmaya Doğru: Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Çevre ve Çevre Sorunları
 - 1.4.1. Çevre Sorunlarının Uluslar Arası Boyutu, Çözüm Çabaları ve Küreselleşme- Yerelleşme Dinamikleri
 - 1.4.2. Kalkınmadan Sürdürülebilir Kalkınmaya ya da Ekonomi – Politikten Ekoloji Politığı
 - 1.4.3. Bilgi Toplumuna Doğru Çevre ve Çevre Sorunları: Bugünden Yarına Bir Projeksiyon
 - 1.5. Sonuç ve Değerlendirme
- Yararlanılan Kaynaklar

* Celal Bayar Üniversitesi Öğretim Üyesi

MEKÂN-EKOSİSTEM-ÇEVRE-EKOLOJİ-ÇEVREBİLİM: KAVRAMSAL TARTIŞMA

1.1. Giriş

Çevre sorunları son yılların en çok tartışılan konularından ve belki de günümüze kadar insanlığın karşılaştığı en büyük sorunlardan birisidir. Özellikle son otuz yılda boyutları giderek büyüyen ve bütün insanlığı tehdit eder hale gelen sorunun çözümüne yönelik yeterli çabaların sarf edildiği söylenemez. Gerçi geçtiğimiz yıllarda sorunun çözümü konusunda uluslar arası düzeyde bazı somut adımlar atılmış ve ülkeler bazında ciddi girişimlerde bulunulmuştur ama bunlar sağlıklı bir çevrede yaşamak ve bu çevreyi gelecek kuşaklara devretmek için yeterli değildir.

Çevre, insanı etkileyen ve ondan etkilenen her şey olarak tanımlanırsa çevre sorunlarının kökleri tarihin ilk çağlarına kadar uzanır. Ancak ekosistemin ciddi anlamda bozulması ve canlılar için tehlikeli olmaya başlaması sanayi devriminden sonraya rastlar. Çünkü gerçek anlamda, insanın tabiata hâkimiyeti sanayi devrimiyle birlikte başlamıştır. Önceleri sanayileşmiş ülkelerde baş gösteren sorunlar giderek bütün dünyayı hatta evreni tehdit eder hale gelmiştir. İşin bir başka yanı ise, sebebi ve sorumlusu kim olursa olsun, sorundan bütün insanlık ortak derecede etkilenmektedir. Çevre sorunları bugün, gelişmiş-azgelişmiş, doğulusu-batılısı, güneylisi-kuzeylisi ve sosyalisti-kapitalisti ile bütün dünyayı tehdit eder bir nitelik kazanmıştır. Bu gerçek, son yıllarda iyice anlaşılmaya başladığı için artık ortak çareler aranmaktadır.

İnsanların sonradan oluşturduğu çevrenin doğal çevreye etkileri ile yapay çevrede var olan olumsuzluklar ve her iki çevrede de görülen sorunlar anlamında çevre sorunları, kümülatif niteliğiyle ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi- idari pek çok sorunla yakından ilgilidir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan ve hızlanan sanayileşme- kentleşme sürekliliği bağlamında ortaya çıkan anlayış ve yapılanmalar bugün, ideolojik ayrımların ötesinde önümüze birçok sorun getirmiştir. Çevre sorunları bunların en önemlilerinden birisi ve en global nitelikte olanıdır denilebilir. Konu, bu global niteliğine paralel olarak aynı zamanda global çözümler de beklemektedir.

1.2. İnsan- Çevre İlişkilerinin Tarihi Arka Planı

Bu bölümde insan- çevre ilişkileri kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2.1.Teknoloji, Tüketim ve Çevre

İnsan, doğası gereği üreten ve tüketen bir varlıktır. Bu özelliği onu görev, sorumluluk ve karşılaştığı sorunlar açısından diğer canlılardan farklı kılmaktadır. Bu nedenle insan, tarih boyunca hep bu özelliğinin gerektirdiği çaba ve davranışlar içinde olmuş veya olma durumunda kalmıştır. Tüketim, insan için ne kadar zorunlu ise, üretim de o kadar zorunludur. Bu, onun yaşamasının bir gereğidir. İnsan, üretim ve tüketim sürecinde belli bazı yol ve yöntemler kullanmaktadır ki buna bir anlamda *teknoloji* diyebiliriz. Onun için teknolojik gelişme kavramı aynı zamanda üretim ve tüketim metotlarındaki ilerlemeyi de ifade etmektedir.

Tarih boyunca çeşitli zaman ve mekânların kendine özgü teknolojileri olmuştur. Modern anlamda *teknolojik gelişme* ise sanayi devrimi sonrasında üretim ve tüketim tekniklerindeki ilerlemeyi anlatmak için kullanılmaktadır. Bu dönemde teknoloji alanındaki gelişmeler o denli hızlı olmuştur ki geçtiğimiz yüzyıla damgasını vurmuş ve *teknoloji çağı* kavramı literatürde yerini almıştır.

Teknolojideki gelişmeler bilimdeki gelişmelerle paralellik taşır. Eski Çin'den Ortaçağa, Newton fiziğinden Kuantum fiziğine bu paralellliği yakalamak mümkündür. Buna bir anlamda konunun bilim felsefesi boyutu da diyebiliriz. Her dönemin bilimi, bilim felsefesi ve teknolojisi kendi içinde bir uyum ve ahenge sahiptir.

Teknoloji çağı olarak adlandırılan 20. yüzyılda, bilim ve teknikteki gelişmelere paralel ortaya çıkan teknolojinin felsefe boyutunda ise tüketim ve tüketim toplumu kavramları bulunmaktadır. Her olgunun bazı sonuçları olacağından hareketle diyebiliriz ki teknoloji çağının sorunlar bazındaki temel sonuçlarından biri çevre sorunlarıdır. Bu gerçeği, asit yağmurlarından hava kirliliğine, kaynak israfından ozon tabakasının delinmesine, küresel ısınmadan ekolojik dengenin bozulmasına, tüketmiş olmak için tüketmekten hammadde bunalımına kadar birçok alanda her an bütün benliğimizle duymaktayız. Globalleşen dünyamızda kümülatif nitelikli çevre sorunları bize kendi kendimizi sorgulamamız gerektiğini fısıldıyor. Bu sorgulama bilim felsefemizden teknolojiyi kullanma anlayışımıza kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Neyi, niçin, ne kadar tükettiğimizin özeleştirisini yapmayı, karşı karşıya bulunduğumuz sorunları çözme konusunda dürüst olmayı ve alternatif teknolojileri üretmeyi de içeren bu sorgulama bugün bir zorunluluk haline gelmiştir.

1.2.2.İnsan- Çevre İlişkilerinin Felsefi Boyutu

Çevre sorunlarının felsefi boyutunda mekanistik dünya görüşünün ayrı bir yeri vardır. Modern dönemde teknoloji, insan eyleminin hem etkisinin şiddetini hem de bu etkinin kapsamını genişletmiştir. Bir güç olarak teknoloji, kuşkusuz, yapıcı amaçlarla da kullanılabilir yıkıcı amaçlarla da. Bu bakımdan modern teknoloji insanın hem yapıcı hem de yıkıcı

kapasitesini geliştirmiştir. Bununla da kalmamıştır, aynı zamanda insanın kendini algılayışını da değiştirmiştir (Ünder, 1996: 38).

Descartes 17. yy. bilimi için kavramsal bir çerçeve yaratırken Isaac Newton 20. yüzyıla kadar uzanan bilim anlayışının temel çerçevesini çizmiştir (Capra, 1989: 63, 64). Einstein ve Kuantum fiziği ve onunla gelişen dünya görüşleri Descartes'ci dünya görüşü ve Newton'cu fiziğin özelliklerini aştı. Bu süreçte hâkim iktisat anlayışı büyüme konusu oldu. Büyümeye yönelik iktisat anlayışı ise sınırlı bir çevrede mutlaka felaketle sonuçlanır. İşte günümüz çevre sorunlarının temeli belki de bu anlayıştır (Görmez, 1991: 11)

Sanayileşme-kentleşme sürekliliği bağlamında çevre sorunları, fizikteki kırılmayla yani mekanistik dünya görüşü yerine bütüncül, organik ve ekolojik özellikler taşıyan Kuantum teorisine adım atılmasıyla yakından ilgilidir. Düşünce dünyasındaki bu dönüşüm önce sanayi ülkelerinde, ardından da gelişmekte olan ülkelere *cirmi ve cürmü büyük* sorunlar ortaya çıkarmıştır. 1960'lara gelindiğinde ise sorunların büyüklüğüne ve etkilerinin boyutuna koşut olarak tepkiler billurlaşmaya başlamıştır.

1960'lı yıllar, özellikle yenilenemez doğal kaynakların tükenmeye yüz tutmasının, nükleer silah ve atıkların uzun vadeli etkileri dolayısıyla şimdi yaşayanların gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarının ve kaynakların kuşaklar arasında adil bölüşülmesinin gerekip gerekmediği gibi düşüncelerin tartışılmaya başlandığı yıllardır. Bu bağlamda Marcuse ve Schumacher gibi düşünürler ile Roma Kulübünce yayınlanan Ekonomik Büyümenin Sınırları adlı rapor parametre taşları fonksiyonunu görürken, 1972 tarihli Stockholm Çevre Konferansı ise çevre düşüncesi için bir milat, bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Ekonomik Büyümenin Sınırları adlı rapor doğal kaynaklar, nüfus, tarımsal üretim, sanayi üretimi, ekonomi ve ekoloji arasındaki denge ve çevre kirlenmesi gibi konuları ele alırken, Stockholm Konferansı'nda ise çevre, kalkınma ve kirlenme gibi noktalara dikkatler çekilmeye çalışılmıştır (Ökmen, 2000: 20).

Teknoloji, tüketim ve çevre sorunları ilişkisinin felsefi boyutu bugün bir tartışma konusu olarak gündemdedir. Teknoloji üstüne felsefece, irdeleyici düşünme çabaları Batı'da yeni yeni ağırlık kazanıyor. Çoğu kez, teknolojinin düşüncelerimizi, dünya görüşümüzü, yaşam anlayışımızı nasıl etkilediğini pek bilmiyoruz. Teknoloji felsefecilerinin bir görevi de bunu açığa çıkarmak olmalı (İnam, 1989: 11). Bu konuda genel görüş teknolojinin insanın elinde bir doğayı dönüştürme aracı olduğu yönündedir. Bu düşünce, teknolojinin insanların kendi denetimleri altında olan bir araçtan ibaret olduğu sonucuna ulaşır. Heidegger bu düşüncelyi safdil olarak niteler ve bu yanılığının teknolojinin doğasının anlaşılmamasından kaynaklandığını söyler. Ona göre teknoloji kendi iç mantığına ve dinamiğine sahiptir. Öyle ki sonuçta kendi kendine işler ve işleyişi içinde de son derece gerçek bir anlamda insana ihtiyaç duymaz. Ve teknoloji bir yerden sonra kendi varoluş

nedeni haline gelir. Aynı konuda Simon Well, emek alıcısı ile emek satıcısı arasındaki karşıtlığın kaldırılabileceğini ama makineyi kullanan insanlarla makinenin kullandığı insanlar arasındaki karşıtlığın kaldırılamayacağı şeklinde bir yaklaşım ortaya koyar.

Bugün yeryüzündeki mevcut yapı, etkisinin daha çok üçüncü dünya ülkelerinde hissedildiği negatif dışsallıkların yegâne sebebidir. Bu onun doğasından kaynaklanmaktadır ve sınır ötesi kirlilik bağlamında var oluş nedenini çoktan aşmış bulunmaktadır. Bu yapı, bir yanıyla doğanın, mühendis literatüründe söylersek *doğal kaynakların* acımasızca sömürülmesi üzerine dayanmaktadır. Ne var ki bu yapı ancak kendi dış çevresini, yani doğayı dönüştürerek sürdürebilmekte ve bu dönüştürmenin sonucunda hiçte doğal olmayan bir takım atıkları yine bu dış çevreye boşaltmaktadır. Bu atıklar teknolojik sistemimizin kaçınılmaz dışkılarıdır ve buna karşı insanların yapabileceği bir şey yoktur. Yapılan, atıkların doğrudan doğruya doğal ortama karışımının önlenmesinden başka bir şey değildir, çünkü bu önlemlerin hiçbirisi doğanın kendi iç bünyesine hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir takım atıkların üretilmesinin önüne geçilmesine yönelik değildir (Balci, 1992: 72-75).

Teknoloji ve tüketim ilişkisi boyutunda olumsuz çıktıları içeren bütün bu çevre sorunları, yoğun bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Enerji kaynakları odaklı bu tartışmalar, ekonomik, sosyal ve siyasal pek çok soruna kaynaklık etmektedir. “Çevre tehditleri yakın gelecekte, insanlığın karşılaşmak zorunda kaldığı en büyük tehlikeler arasında ortaya çıkmışlardır. Böyle tehditlerin çoğu gerçekten küreseldir –bunlar bir bütün olarak dünyanın dokusunu tehlikeye atarlar. Çevresel tehdidin üç ana türü, atık maddelerin üretimi, kirlenme ve maden kaynaklarının tüketilmesidir. Çevreyle ilgili kaygı, sadece teknolojik değil, hem de toplumsal bir sorundur; çevreyi tahrip eden insan, devamlı ekonomik büyümeye önem veren Batı toplum kurumlarının, küresel yayılmasının ve gelişmesinin sonucudur” (Giddens, 2000: 566).

Yerküreyi tehdit eden çevre sorunlarının ortadan kaldırılması ve yeni zararlara yol açmasının önlenmesi için tüm ülkelerin ve bireylerin işbirliği zorunludur. Bu noktada karşılaşılan temel sorun, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi ve sömürü ilişkileridir. Büyük bir kısmı dünyanın kuzey yarımküresinde bulunan ve doğal kaynaklardan geniş biçimde yararlanan, aşırı enerji ve teknoloji tüketiminde bulunan ve gelişmelerini güney ülkelerinin geri kalmışlığıyla besleyen gelişmiş ülkeler, günümüzde içinde bulunulan ekonomik krizle birlikte, çevresel krizin de en büyük sorumlusudur. Son birkaç yılda, gelişmiş ülkelerin yalnızca deniz yoluyla gelişmekte olan ülkeler ihraç ettikleri atık oranı, 3,17 milyon tondur. Kullanımı yasak olan tarım ilaçlarının gelişmekte olan ülkelere satılması, gelişmekte olan ülke ormanlarının yağmalanması, atık ihracının diğer örnekleridir. Gelişmiş ülkeler, kendi doğal kaynaklarının yanında,

gelişmekte olan ülke kaynaklarını da ülkelerine aktararak bu ülkelerin geri kalmalarına etkide bulunmaya devam ediyorlar. Gelişmiş ülkeler, endüstrileşmeye yönelik yoğun etkinlikleriyle de çevresel değerleri yok etmektedirler.

1.3.Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Çevre

Çevre konusunun tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş evreleri bu kısımda incelenecektir.

1.3.1.Çevre Kavramından Çevre Sorunlarına Geçiş

İnsanlar, üretim araçlarını geliştirirken kendilerini de değiştirmiş ve geliştirmişlerdir. Her yeni üretim aracı yeni deneyimler kazandırmış ve yeni meslekler oluşturmıştır. İnsanların çalışma araçlarını değiştirishi ve onlar tarafından değiştirilishi yani üretim güçlerindeki değişim, üretim ilişkilerinin de değiştirilmesini gerektirmiştir. Üretim güçlerinin yapısına uygun düşen üretim ilişkileri, üretim güçlerini daha da geliştirir. Engelleme durumundaysa üretim biçiminin tümüyle değişmesi ve yeni uygun üretim ilişkilerinin kurulması zorunlu hale gelir. Başka bir deyişle, teknik ilerleme insanların üretimsel çalışmalarının ürünüdür (Buluç, 1995: 87).

Bu ilişki sistemi, ilkel toplumdan tarım toplumuna geçiştekine benzer şekilde, sanayi toplumuna geçiş aşamasında da, felsefi temellerden yeni anlayış ve yapılanmalara kadar önemli değişikliklere uğramış ve bir kırılma meydana gelmiştir. Mekanik çağ, ilerleme görüşüyle vasıflandırılır. En basit soyutlamasına indirgendiğinde ilerleme, *daha az düzenli dünyaya*, daha düzenli bir maddi çevre yaratmak için insanlar tarafından gem vurulduğu bir süreçtir. Ya da başka bir ifadeyle ilerleme, doğal dünyanın dışında, asıl konumunda var olduğundan daha büyük bir değer yaratmaktır. Bu bağlamda bilim, insanların doğa biçimlerini tutarlı ilkeler ya da kurallara indirgeyebilecekleri tarzda öğrenme yöntemidir. Teknoloji de sırasında, bu kuralların özel durumlara uygulanmasıdır; amaç, doğa sürecini, parçaların asıl hallerinden daha fazla işlev görebilen değer, yapı ve düzen formlarına dönüştürmektir (Rifkin ve Howard, 1992: 36).

Sanayi devrimi sonrası dönemde belirginleşen teknoloji *modern teknoloji* olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik kalkınma ve büyüme literatüründe teknolojiye verilen yer ve önem geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında büyük bir gelişme göstermiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişik alanlardaki teknolojik gelişmelerin hızla ilerlemesi, az gelişmişliğin temel nedenleri arasına *teknolojik gelişme* kavramının sokulmasına neden olmuştur. İnsanın maddi çevresini denetlemek ve değiştirmek amacıyla geliştirdiği araç ve gereçlerle, bunlara ilişkin bilgilerin tümü; üretim sürecinde yer alan her türlü alet, araç, gereç ve makineler ile bunların mal ve hizmet üretiminde istihdam edilmesiyle ilgili bilgiler bütünü; belli bir kullanım değeri üretebilmek için gerekli olan yöntem ve tekniklerin tamamı

olarak tanımlanabilecek olan teknoloji, klasik iktisatçılarda *zanaatın durumu*, Marx'ta *gelişmenin motoru* ve Schumpeter'de ise *müteşebbisle birlikte iktisadi gelişmenin temeli* olarak ele alınmıştır (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 1992: 134).

Bütün bu anlamlandırmaların ötesinde teknoloji, son tahlilde ekonomiden kültüre ve siyasi-idari kurumlaşmalara kadar geniş bir alanda sonuçlar ortaya koymaktadır. Teknolojik gelişmenin ilk yansıdığı alanlar üretim ve tüketim ilişkileridir ve bu anlamda "*modern teknoloji*, makine, enerji, kontrol ve karar verme sistemlerinin niteliklerinde, alt sistemler olarak değişiklikler yaratmışsa da, bir bütün olarak fabrika sisteminin temel özellikleri, yine XIX. yüzyılda olduğu biçimde kalmıştır (Türkcan, 1981: 138). Sanayi toplumu, tarıma dayalı geleneksel toplumu geride bırakarak; teknolojisi, ekonomisi, sosyal ve kültürel sistemleri tamamen eskisinden farklı yeni bir toplum yapısı oluşturmuştur. Bu yeni toplum yapısı, durağan olmayıp, kapsadığı teknoloji ve ortaya çıkan yenilenmelerle birlikte kendi içinde sürekli gelişip, değişmiştir (Çoban, 1997: 7). Bu değişim ve dönüşüm süreci bugün bir kırılma olarak adlandırılabilir yeni nitelikler kazanmış bulunmaktadır. Bu anlamda günümüzde, bilginin bir üretim faktörü olarak hızla öne çıktığı ve sanayi toplumunun temel düşünüş biçimi ve kurumlaşmalarını hızla dönüştüren bir süreç yaşanmaktadır.

Teknoloji-tüketim ilişkisi bağlamında tüketim kavramı, faydalı mal ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılması olarak ele alınabilir. Tüketim, bütün ekonomik faaliyetlerin son amacıdır. "İktisadi mal ve hizmetlerin belirli bir bedel ödenerek insan ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda kullanılması tüketimi ifade etmektedir. Buna bağlı olarak üretimin ihtiyaçlara göre değil, pazarlanabilme imkânlarına göre ayarlandığı, reklâm, moda gibi araçlarla tüketimin teşvik edildiği toplum yapısı ise *tüketim toplumunu* anlatır. Mal ve hizmetlerin standartlaştırılıp yaygınlaştırılması ve birlikte yaşamının getirdiği karşılıklı etkileşimin doğal bir sonucu olarak bireylerin tek tek değil, gruplar halinde tüketici oldukları tüketim birimine de *toplu tüketim* diyebiliriz" (Demir ve Acar, 1992: 362).

Psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve sosyal psikoloji, *tüketim* olgusunun odağında yer alan *ihtiyaç* kavramına değişik anlamlar yüklemişlerdir. Fiziki sağlık için gereken şeyler ve eksikliği duyulduğunda bir dürtüye yol açan içsel bir rahatsızlık, insan davranışının kültürel ve sosyal kaynakları gibi ifadeler, hep *ihtiyaç* kavramını anlatmaktadır. Semboller, insanın bu fizyolojik süreçlerinin oluşturduğu duyguları yorumlayacak araçlar sunarlar. Sembolik etkileşim aracılığıyla sosyo- kültürel ihtiyaçlar insanın davranışında biyolojik ihtiyaçların önüne geçer. Kapitalist toplum, reklâmcılık yoluyla insanlara, gerçekte ihtiyaç olmayan şeyleri ihtiyaçmış gibi algılatmakta ve ihtiyaçların sınırlı değil, sonsuz olduğu fikrini empoze ederek, dayandığı mücadele temelli felsefenin gereğini yerine getirmektedir. Reklâmcılık, satışa sunulan mallara dikkat çekmenin diğer adıdır. Sanayi

devrimi, kitlesel üretim ve daha sonraları self-servis satışların ortaya çıkması reklâmcılığı ön plana çıkarmıştır. Şu anda İngiltere'de toplam reklâm harcamaları GSMH'nin % 1,34'nü oluşturmaktadır. Bu harcama kalemi ABD'de ise GSMH'nin % 1,38'ne tekabül etmektedir. Reklâmcılık tüketicinin tercihinin özgür olması gerektiğini varsayar ve sonuçta hem uygulamacılara, hem de iktisatçılara sorun çıkarır. Örneğin, rekabetle bağlantısı, kaynak tahsisi ve tercih saptırmasında olduğu gibi. Galbraith ünlü Affluent Society (Müreffeh Toplum) adlı eserinde *ikna edici* reklâm sonucunu *bağımlı etki* adı altında popülerleştirmektedir. Böylece tüketici istekleri -doğal olarak değil- reklâma bağımlı kılınır ve üreticiler onların çıktılarını (out-put) üzerinde oynamak suretiyle bu istekleri oluştururlar (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 1992: 245). Diyebiliriz ki, reklâm olgusu sanayi toplumuna tüketim toplumu boyutunda temel niteliklerini kazandıran önemli kavramlardan bir tanesidir.

Tüketim, halen sanayi ülkelerinde, hayatın ana prensibi halini almış, sosyal değerlere de yansımış bulunmaktadır. Dünyanın en büyük iki ekonomik gücünü temsil eden ABD ve Japonya'da yapılan kamuoyu yoklamaları, başarının tüketime göre tayin ve tarifinin gittikçe daha çok yaygınlaştığını ortaya koymaktadır. Tüketimin roket hızıyla yükselmesi çağımıza vurulmuş bir damgadır. Önünü görmeden, hızla gelişen teknoloji, artan kazanç ve bunlara bağlı olarak eşya fiyatlarında görülen nispi düşüşler; tüketimin bir asır önce rüyada bile görülmesi mümkün olmayan bir şekilde artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeyi, kişi başına artışlarla ilgili bütün istatistiklerde görmek mümkündür. Bu asrın ortalarından itibaren dünya çapında; bakır, enerji, çelik tüketimi hemen hemen iki katına çıkmıştır. Araba sahibi olanların sayısı, çimento tüketimi dört, plastik kullanımı beş, alüminyum tüketimi yedi, uçak seyahati otuz iki kat artmıştır (Durning, 1995: 104). Bu yönüyle sanayi toplumu, teknoloji ve reklam olgusuyla birlikte tüketimin ön planda olduğu ve bu bağlamda sorunların yoğun olarak görüldüğü bir toplum olarak tanınmaktadır.

1.3.2.Sanayi (Tüketim) Toplumunun Felsefî Temelleri ve Çevre

İnsanlığın çevresine ilk müdahalesiyle başlayan fakat sanayi devrimi sonrası iktisadi-rasyonel insan düşüncesiyle yoğunlaşıp, bir sorun niteliği alan çevre konusu bugün ise gelişmiş-azgelişmiş, doğulusu-batılısı ve sosyalisti kapitalisti ile bütün dünyayı tehdit eder bir sorunlar yumağı durumundadır. İnsanların sonradan oluşturduğu çevrenin doğal çevreye etkileri ile yapay çevrede var olan olumsuzluklar ve her iki çevrede de görülen sorunlar (Görmez, 1991: 9) anlamında çevre sorunları, kümülatif niteliğiyle sosyal, ekonomik ve kültürel pek çok soruna kaynaklık etmektedir. Dar anlamda hava, toprak, su kirlenmesi ve gürültü kirliliği olarak algılanan çevre sorunları bugün ise gerçekte bunları çoktan aşmış ve

ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlarıyla yeni nitelikler ve görünümeler almaktadır.

Çevre sorunlarının zihniyetten nüfus artışına, sanayileşmeden kentleşmeye ve turizme kadar pek çok sebebi bulunmaktadır. Ancak, sanayileşme ve sanayi toplumu olma süreciyle nitelikleri belirginleşen kentleşmenin bu konudaki ağırlıklı etkisi yadsınamaz.

Sanayi toplumunun dünya görüşünün doğuşunda etkili olan iki önemli düşünür, F. Bacon ve R. Descartes'dır. Bacon, doğayı doğrudan tasarımılamakla yetinmeyip, kontrol edilmesi için bir yöntem bulmak istemiştir. Yunanlılar için bilimin amacı olguların metafizik niçinini sormaktı. Oysa Bacon, bilimin olguların nasılına adanması gerektiğini düşünüyordu. Descartes ise bir anlamda sanayileşmenin düşünsel altyapısını oluşturan matematiksel düşüncenin gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Descartes'in dünyasında her şey yerli yerinde ve tüm ilişkiler uyum içindedir. Dünya karmaşa değil bir kesinlik taşımaktadır. Kısaca, Descartes insanlığı dünya gerçeklerini yağmalayıp, onun efendisi olabileceği inancına varmıştır. Ardından Newton, bunun yapılması için gereken aletleri temin etmiştir. Descartes, 17. Yüzyıl bilimi için kavramsal bir çerçeve oluştururken Newton, 20. Yüzyıla kadar uzanacak bir bilim anlayışının temellerini oluşturmuştur. Sistematik deneyde Bacon'u, matematiksel çözümlemede de Descartes'i aşan Newton, bu iki eğilimi birleştirdi ve o gün bugündür doğa biliminin üzerine dayandığı metodolojiyi ortaya çıkardı (Capra, 1992: 65, 66). Galileo- Newton fiziğine dayanan mekanist dünya görüşü, ortaçağın skolastik dünya görüşünü temelinden sarstı (Ünder, 1996: 38) ve sanayi devrimine ve sanayi toplumuna varacak uzun bir gelişme sürecine temel teşkil etti. 17. Yüzyıl fizik ve siyaset felsefesinde ortaya çıkan düşünceler daha sonraki dönemlerde Batı toplumlarının sanayileşme sürecinde sahip oldukları anlayışlarda, özellikle kapitalizmin gelişme dönemlerinde etkili oldu (Görmez, 1991: 11). Einstein'in Kuantum fiziği ile gelişen bu dünya görüşü, sosyal anlamda da modern dünyanın kurucuları arasında yer alan Darwin, Marx ve Freud üçlüsü tarafından desteklenmiş (Drucker, 1994: 62) ve geliştirilmiştir.

Sağlam felsefi temeller üzerine oturan, teknolojik, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel boyutlu bütün bu gelişmeler, önemli sonuçları da beraberinde getirmiş, üretimi, ekonomik büyümeyi artırmış, insanın taşınım ve hızlı hareket ettirilmesini mümkün kılmıştır. Bunun sonucu ortaya çıkan kentleşme olgusu giderek hızlanmış ve bugün bütün dünyayı sarmıştır. Daha çok sorunlar bağlamında kendini gösteren kentleşme, bu niteliği gereği *çarpık, düzensiz ve sağlıksız* gibi adlarla anılmaya başlanmıştır.

Çevre sorunları, bu noktada ağırlıklı olarak sanayileşme ve kentleşmeden kaynaklanmıştır. Sanayileşme ile havada, suda ve toprakta oluşan kirlenme bununla da kalmayıp zihinlere, düşüncelere etki etmeye başlamıştır. Sanayileşme sonrası kentlere yönelik nüfus akını bir süre sonra

kentleri çevre sorunlarının merkezi, buraların yöneticilerini de birincil muhatap durumuna getirmiştir.

Doğa ve çevre ilişkileri açısından bakıldığında, bu yeni kurgu çevreye sınırsız saldırılara izin vermekle kalmamakta, bunu özendirilmektedir. Zamanımızı etkileyen çevre sorunlarının ortaya çıkışı insanoğlunun doğayı egemenliği altına alma sürecine koşut olarak gelişmiştir. Doğayı egemenliği altına almak için bilgi birikimini oluşturan insan, doğayı anlamlandırma çabalarına kendisini ondan ayırarak bakmaya başlamıştır. Evrenin kapalı bir sistem ve mekanik bir düzen olduğu imasına dayalı Galilei-Newton teorisi modern çağların düşünce sistemini etkilemekle birlikte kapitalist düzenin altyapısını hazırladı (Eryıldız, 1995: 25). Bacon'la başlayan, Descartes ve Newton'la şekillenen yeni kâinat tasarımı, önceleri, insanı da diğer canlılar gibi doğanın bir parçası, onunla bütün olabilen bir varlık olarak algılarken *yenidünya* görüşüyle insan, bilgisiyle ona hükmedebilecek bir rolle donatıldı. Bunun yanında bilimsel devrimler de, sanayileşme sürecini başlatmak gibi önemli bir sonucu beraberinde getirmiştir. 18. yüzyılda emek, toprak gibi değerlerin *meta* olarak kabul edilip, endüstri üretim tarzı ile birlikte bunların hızlı biçimde dönüşmeye başladığına ve giderek doğal kaynakların tahribine doğru bir yönelişe tanık oluyoruz. Özellikle yenilenemez kaynakların hızlı biçimde tüketildiğini görüyoruz. İşte tüm bu gelişmelerin ekolojik sorunları artırdığı bilinen bir gerçektir. Ancak iktisat düşüncesindeki en temel dönüşüm, büyümeye yönelik ortaya çıkan değişimlerdir. Kar ve büyüme amacıyla hareket eden iktisadi anlayışta, sınırsız kabul edilen doğa, hızlı şekilde tüketilmeye başlamıştır. Aydınlanma döneminin iktisadi anlayışının büyüme fikriyle özdeşleşmesi, merkantalistlerden itibaren şekillenmeye başlamıştır (Görmez, 2003: 31- 35).

Kapitalist gelişmenin erken dönemlerinde ki bu dönemde kapitalizm fonksiyonel terimlerle tanımlanıyordu, yeterli derecede işgücü ve henüz sömürülmemiş doğal zenginlik ve mekân vardı. Bu gerçekten doğrudu ve burjuvazinin ilk kuşakları da olayı böyle görüyordu. İşgücünün, doğal kaynakların ve mekânın fiyatları böylelikle kontrol altında tutuluyordu. Çevreci ya da kentsel hareketler de sermayenin önüne, aşamayacağı politik ve toplumsal engeller çıkaramıyordu. Zamanla sermaye, her şeyi ve herkesi kapitalize etmeye çalışır; yani her şey, potansiyel olarak, kapitalist maliyet hesabına dâhil olur. İnsanoğlu, bin yıllardır doğayı insanlaştırıyor ya da ikinci bir doğa yaratıyor. Bu ise genellikle yıkıcı sonuçlara varıyor. Ancak doğayı meta haline dönüştürüp fiyatlandıran kapitalist, aynı zamanda onu yok eder. Kapitalizmin ekolojik olarak sürdürülebilir olmasını isteyen bakış açısıyla bu, sorunların başladığı andır (O'connor, 1994: 152-175). Doğada üstünlük kurmaya yönelen bir arayış, insan ile insanın içinde yaşadığı çevresi arasında var olagelen uyumu bozmuştur. İşte insanlığın karşı karşıya geldiği pek çok acil sorunun altında bu dengesiz ve farklılaştırılmış büyüme

biçimi vardır ve bunu çözüme götüren yol da organik büyümedir (Mesarovic ve Pestel, 1989: 13).

Sonraki yıllarda özellikle ortaya koyduğu ekonomik sistemle- çevre ilişkisi açısından dikkatleri çekecek olan bu gelişme, zamanla ekonomi politige dönüşmüştür. İnsanla çevresi arasındaki ve diğer canlılarla doğal çevre arasındaki ilişkiler, insanlığın ilk yıllarından sanayi devrimine kadar değişime uğrasa da kısmi bir uyum içinde devam etmiştir. Ancak sanayi devrimi insanın doğaya müdahale ederek doğal dengeyi bozma imkânlarını ve şartlarını hazırlamıştır. Ve bu süreçte ekolojik denge insan tarafından tahrip edilmeye, bozulmaya hatta canlılar için tehlike olmaya başlamıştır (Görmez, 1989: 6). Önceleri sınırsız ve bedava kabul edilen doğa, çağdaş toplumlarda üretim faaliyetleriyle sınırlı bir sermayeye dönüştü. Doğada çevrimsel olan maddenin dolaşımı, sanayi sürecinde doğrusaldır. Bir kez kullanıldığında madde doğaya atılır ve böylece çeşitli elementlerin orada yığılması kirliliğe yol açar (Simonnet, 1990: 26). Bu anlamda, ekosistemin dengesini alt üst eden en önemli nedenlerden birisi sanayileşme ve onun sonucu olan sanayi toplumdur.

Sanayi toplumunun, insanı doğasından kopararak yabancılaştırması ve doğaya karşı duyarlılığını ortadan kaldırması, çevre sorunlarının büyük boyutlara ulaşmasını beraberinde getirmiştir. Bütünün şaşırtıcı olmamakla beraber modern teknolojinin biçim verdiği çağdaş dünya, kendini bir anda üç bunalımın birden içinde bulmuştur. Birincisi, insan doğasının insanlık dışı teknoloji, örgütsel ve siyasal düzenleri boğucu ve tüketici bularak isyan etmesidir; ikincisi, insan yaşamını besleyen canlı çevre inlemekte, sızlamakta ve kısmen çöküş belirtileri göstermektedir; üçüncüsü ise, konu hakkında bilgisi olan herkesin açıkça gördüğü gibi, dünyanın yenilenemez kaynaklarına, özellikle fosil yakıt kaynaklarına o ölçüde yaklaşılmıştır ki hayli yakın bir gelecekte ciddi darboğazlar ve tam bir tükeniş bizi beklemektedir. Bu üç bunalımdan herhangi biri ölümcül çıkabilir. Hangisinin doğrudan son çöküşün nedeni olmaya en yakın olduğunu kestirmek zor. Ancak ortada bir gerçek var; bu da maddeciliğe dayalı bir yaşam tarzının, yani sınırlı bir çevrede sınırsız bir genişlemeciliğin uzun süre devam edemeyeceği ve genişleme amacını ne ölçüde başarıyla izlerse ömrünün de o denli kısa olacağıdır (Schumacher, 1989: 112).

Çevre sorunları birden bire ortaya çıkmamış, zaman içinde birikerek varlığını duyurmuştur. İnsan faaliyetleri sonucunda çevreye verilen zararlar, doğanın kendini yenileyebilme yeteneği sayesinde başlangıçta fark edilememiş, hatta gezegenimizin zamanla bu kirliliği yok edeceği kanısı yaygınlaşmıştır. Ancak zaman içinde, sanılanın tersine, çevreye bırakılan kirliliğin nicel ve nitel olarak artması, bu yenilenme yeteneğinin çok üstüne çıkmış, çevre hızla bozulmaya başlamıştır. Yaşam ortamını oluşturan çevre öğelerinin kirlenmesi, gözle görülür ve tehlikeli bir düzeye erişince farkına varılmıştır. Bu tehlikeli düzey ise genelde, bazı toplumsal yıkım olaylarının

sonuçları ile belirlenmiştir. Ivan Illich ilerlemenin *şiddetle geri tepisi* ibaresini kullanarak olup bitenleri adeta özetlemiştir; asit yağmurları ormanları yok etmekte, sanayi artışı dumanlar havayı korkunç bir şekilde kirletip bir yandan da atmosferin büyük bir hızla ısınmasına neden olmakta, dünyayı radyoaktif ışınlardan koruyan ozon tabakası delinmekte, ekolojik denge bozulmaktadır (Illich, 1990: 47). Sanayileşmeye özgü, o doğaya karşı tutumu, artan nüfusu, kaba teknolojisi, durmak bilmeyen genişleme ihtiyacı yüzünden İkinci Dalga (sanayi toplumu), çevreyi, daha eski çağlarla kıyaslanmayacak kadar çok, altüst etmiştir. Daha önce hiçbir uygarlık bir kenti değil, bütün bir gezegeni mahvedecek imkânları yaratmamıştır. Hiçbir zaman insanın açgözlülüğü ve savrukluğu yüzünden okyanuslar bütünüyle zehirlenmemiş, bir hayvan türü bir gecede tümüyle yok olmamıştır. Hiçbir zaman saç spreyleri yeryüzünün ozon tabakasına bu denli zarar vermemiştir (Toffler, 1996: 173, 174). Sanayileşmenin, 18. Yüzyıl sonlarında başlayan yoğun aşaması, atmosfere bırakılan kirleticilerin miktarı, yoğunluğu ve çeşitliliğinde bir devrim yarattı. 19. Yüzyılda dünyadaki kömür tüketiminde kırk altı, demir üretiminde ise, altmış kat artış yaşanması, emisyonların denetim altında tutmak için hiçbir ciddi çabamın da sarf edilmemesi, kaçınılmaz olarak kirlilik düzeyinde büyük artışa neden oldu. İlk sanayi devrimi, yoğun kirliliğin ve çevresel bozulmanın yaşandığı bölgelerin ortaya çıkmasını da beraberinde getirdi (Ponting, 2000: 317).

Çevre sorunlarının yaygınlık kazanmasının bir diğer nedeni de çevreden yararlanmanın ekonomik bir bunalıma yol açmasıdır. Bu yönü ile sorun, toplumların örgütlenme biçimi ile yakından ilgilidir ve izlenen siyaset felsefesinin bir sonucudur. Bu anlamda, doğal kaynakların sınırlılığının anlaşılması, doğal kaynakların yalnızca zengin ülkelerin tekelinde olmadığı düşüncesinin gelişmesi bir dizi tartışmaya yol açmıştır. Ayrıca kaynak kıtlığı, enerji kaynaklarının sınırlılığı sorununu da gündeme getirmiştir (Keleş ve Hamamcı, 1993: 15). Aslında bu nokta, çevrenin bir düşünce akımı ve hareket olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örnekleri daha önce görülmesine rağmen, sanayi devrimi günümüz anlamında çevre sorunlarının doğuşunu hazırlayan bir süreçtir. Buna paralel olarak, çevre koruma fikrinin gelişimi de sanayi devrimi sonrasında belirginleşmiştir. Önceleri çevreyi korumanın gerektiği yönünde ortaya çıkan cılız sesler, sonradan bir taraftan çevreci düşünce akımlarının oluşmasına zemin hazırlarken diğer taraftan da devletler ve diğer toplumsal aktörlerin çevre ile ilgili politikalar oluşturmaları sürecini beraberinde getirmiştir.

1.3.3.Çevre, Ekoloji ve Çevrebilim

Çevresel sorunların etkilerini fazlasıyla hissettirmeye başlaması, sorunlarla mücadelenin başlamasını geciktirmemiştir. Tüm dünyada, gerek ülke bazında gerekse ülkeler arası faaliyetlerde bulunan çevreci örgütler kurulmaya başlamıştır. Tüm bu örgütler, Yeşil hareket üzerinde

yoğunlaşarak, benzer ilkelerden yola çıktılar. Benzer faaliyetlerde bulunarak, ekolojik sorunlara çözüm bulmaya, bu sorunları önlemeye çalıştılar. Faaliyet bazında sorunlara çözüm arayışları yanında özellikle son yıllarda ekolojik hareketin felsefi olarak yeniden değerlendirilmesi söz konusu olmaya başlamıştır (Özer, 2001: 62).

Yirminci yüzyılın başlarında, Batı toplumundaki yaygın tartışma alanlarından biri olan çevre bugün, bütüncül ekolojik yaklaşımların geliştirilmeye başlandığı bir alan haline gelmiştir. Zamanla ekolojik sorunların doğmasına neden olan her türlü düşünce ve eylem eleştirilmiş ve bu alanda düşünceleri eyleme dönüştüren gruplar oluşmuştur. Tüm bu mücadeleler, hep ekoloji ekseninde gerçekleşmiştir ve bu açıdan çevre hareketi veya ekoloji hareketi denildiğinde fazla bir fark bulunmamaktadır. İki deyim arasındaki temel fark ise, ekoloji hareketine çevre hareketine göre daha geniş bir anlam yüklenmiş olmasındandır (Öz, 1989: 29, 28). Ekoloji, insanın da içinde olduğu doğanın yapısını ve işleyişini ele alan bir bilim olduğu için, insan eylemlerinin doğanın işleyişine yaptığı etkilerle de, başka deyişle insan doğa ilişkileriyle ilgilenir. Böylece ekoloji, olumsuz çevre durumlarının artmasıyla birlikte ön plana çıkmaya ve giderek artan oranda insanın ekosistem içindeki eylemlerinin eleştirisini içermeye veya bu eylemlerin eleştirisinde bir temel ve ölçüt olmaya başlamıştır. Öyle ki, bugün ekoloji sözcüğü çevre ve çevreci hareket anlamında kullanılır olmuştur (Ünder, 1996: 97).

Çevre sorunlarını politikadan soyutlamak pek mümkün görünmemektedir. Çevre sorunlarının dünya kamuoyunu etkilemeye başlamasının üzerinden henüz kırk yıl bile geçmemişken sözü edilen iki kavram arasındaki iç içelik niteliği bunun açık bir kanıtıdır. 1960'ların sonlarında Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde öğrenci olayları başladığından beri çevre sorunları da iç ve dış politikanın hep içinde olmuşlardır. Giderek, politik iktidar mücadelesinde, çevreyle ilgili temaların daha çok ağırlık kazandıklarını söylemek abartma olmayacaktır. Politik Çevrebilim (ya da Politik Ekoloji); doğal ve insanından çıkmış çevreye ilişkin tüm sorunların, iktidar için mücadelede başarı elde etmek amacıyla siyasallaştırılması sürecini inceleyen bir bilim dalıdır. Çevreye halkın gösterdiği ilginin düzeyine bağlı olarak, kimi ülkelerde çevre sorunları devlet politikalarının konusu olmuş ve kamu örgütlerinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Kimi ülkelerde de, çevreciler çevreyi korumak ve geliştirmek amacıyla olan siyasal partiler kurmuşlardır. Kimi ülkelerde ise, türlü baskı grupları, kamuoyunu, seçimlerde sonuç almak üzere çalışmaktadır. Temiz hava, yeşil çevre, nükleer santraller gibi konularda protesto eylem ve etkinliklerinde bulunan baskı gruplarının kamuoyu üzerinde, ülkeden ülkeye ve zaman içinde değişen etkileri olduğunu görmekteyiz. Her ülkede geçerli olan siyasal rejimin kapitalizm ya da sosyalizm olması, siyasal rejimin katılımcı ya da otoriter nitelikte olması,

çevre sorunlarının siyasallaşma derecesine etki yapmaktadır (Keleş, 1992: 148).

Bu çerçevede uluslar arası düzeyde çevre ile ilgili faaliyetler yoğunlaşırken bireyler ve toplumlar ölçeğinde özellikle sanayileşmiş Batı ülkelerinde kitle hareketlerine varan gelişmeler gözlenmektedir. Bir yandan eskiden var olan örgütler büyürken, bir taraftan da radikal hareketlere kadar yeni çevreci, toplumsal hareketler başlamıştır. Bu toplumsal hareketler bir taraftan parlamentolara kadar uzanırken bir yandan da parlamentoları reddeden yeni bir boyut kazanmaktadır. Çevre sorunlarının artmasına paralel olarak çevreci gruplar nükleer silahlara, hava alanlarına karşı yoğun bir protesto başlatırken bazıları daha köktenci çözümler de ileri sürmektedirler. Nükleer karşıtı protestolar ve barış yanlısı hareketlerle eklemlenmede gösterilen başarı, ekoloji hareketine ivme kazandıran önemli bir öge olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan çevrecilik ya da ekolojizmi bir siyasal ideoloji olarak gören grupların, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde arttığı gözlenmektedir. Çevreciler her yerde artık yeni bir dünya görüşü oluşturmaya çalışmaktadır (Görmez, 2003: 98).

Bugün ekolojik düşüncüyü tek bir düşünce akımı ya da grubu gibi ele almak mümkün görünmemektedir. Çevre korumacılıktan anarşizme, radikal ekolojiden eko-sosyalizme, eko-feminizmden dinsel hareketlere kadar geniş bir yelpazede ortaya çıkan ekoloji düşüncesinin varlığı bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle günümüz ekoloji hareketinin herkesçe kabul edilebilir bir yapısını ya da ideolojisini ortaya koymak oldukça zordur. Bununla birlikte sözü edilen zorluğun ötesinde çevreci siyasal akımları ana çizgileriyle üçe ayırabiliriz. Birinci akım, doğa korumacı gelenekçilerdir. 19. yüzyıl liberalizminin mirasçılarıdır. Ekonomik bireyciliğe ve yararcı maddeci değerlere birçok açıdan karşı çıkmakla birlikte özünde sanayileşme ve kapitalist sisteme karşı değildirler. Kendi görüşlerine uygun değişikliklerin ortaya çıkmaları konusunda karamsardırlar. Bu nedenle, yasa yoluyla baskıyı, istemlerinin temel bir parçası olarak görürler. İkinci akım, köktenci özgürleştirici çevrecilerdir. Küçük çaplı kendine yeterli toplulukları amaçlayan, kişisel özerkliklerine düşkün, insan doğasıyla ilgili iyimser yaklaşımlar taşırlar. Bugünkü kapitalist sistemin de, sanayi sisteminin de karşısındadırlar. Bir teknolojik durumun, bir başka teknolojik gelişme ile değişmesi sonucunda çözülebileceği düşüncelerini tamamen reddederler. Yeni yaşam biçimlerini benimsemeye istek duyarlar.

Üçüncü grupta olanlar, bu iki grubun arasında yer alan ve tartışmasız çoğunluğu oluşturan reformculardır. Hâkim toplumsal söylemleri destekler, çevre sorunlarını kapsayan geniş bir alana yakın ilgi duyarlar. Temelde merkezîyetçi sayılabilirler. Sosyal demokrat, İşçi ve Liberal partiler saflarında yer alırlar. Yeşiller de, derin çevreciler de kendilerini bu sınıflandırmanın içinde görmemektedir. Ancak değişik sınıflamalar içinde sayılan akımların farklı yerlerde bulunması olasıdır (Eryıldız, 1995: 45).

Kısaca hemen hemen bütün ekolojik grupların birbirinden son derece önemli farkları vardır. Sadece sorunlara bakış açılarında değil, bunun yanında ekolojik sorunların nedenleri konusunda ve önerilen toplum modellerinde de önemli farklılıklar görmek mümkündür.

Buradan da anlaşılacağı üzere, ekolojik düşünce ve hareket çok farklı gruplar ve merkezlerde faaliyet göstermekte ve son derece önemli fikir ve eylem ayrılıkları taşımaktadır. Ancak, bütün ekolojik gruplar ve düşünceler için ortak olabilecek bazı temel değerler vardır. Bu benzerliklerden hareketle ekolojik düşüncenin temel düşünce sistematığı ana hatlarıyla ele alınabilir. Ekolojik düşünce içinde yer alan hemen hemen bütün grupların fikir birliği içinde olduğu konulardan biri, mevcut üretim ve tüketim ilişkilerinin çevre sorunlarına neden olduğudur. Mevcut üretim biçimi ve tüketim ilişkileri devam ettiği sürece, ekolojik bir toplum kurulamayacaktır. Bu noktada ekolojik düşünce, kitlelerin üretimini savunan, kitle üretiminin durdurulmasını isteyen bir özelliğe sahiptir. Mevcut üretim biçiminin kentleşmeyi büyük kentler sorunu haline getirdiği, bazı ülkelerin sömürülmesine yol açtığı ve ülkeler içinde ciddi gelir dağılımı bozuklukları ortaya çıkardığı şeklinde eleştirilirken, doğanın sömürsünün de bu üretim ilişkileri ile ortaya çıktığı savunulur. Bu çerçevede, mevcut teknolojinin hantal, gayri insani ve kirleticisi olmasından hareketle, insan yüzölçümü ve küçük ölçekli teknolojiyi savunurlar (Görmez, 2003: 100).

Merkezi ve her şeyi kapsayan devletin yerine adem-i merkezi devleti koyarlar. Hiyerarşinin tahakkümü getirmesini eleştirirler, insanın insana tahakkümünün, insanın doğaya tahakkümüne yol açtığı yargısından hareketle hiyerarşinin ekolojik sorunlara yol açtığını söylerler. Bunun önün geçmek için de gücün yerelleştirilmesini, iktidar odaklarının parçalar ayrılmasını, merkezi yapının küçültülmesini savunurlar. Yerel ve komunal yapının güçlendirilmesini, katılımın ve işbirliğinin temeli olarak görürler. Ancak burada sayılan alanlarda arzu edilen değişim ve dönüşümler ekoloji düşüncesinin hayata geçirilmesinde yeterli sayılmaz. Ekoloji düşüncesi, hayatın bütün alanlarının birbirleri ile ilişkileri olduğunu düşünerek topyekun bir paradigma dönüşümünden yanadır. Aydınlanma ve onun ürettiği pozitivistizmin ve onlara bağlı bütün değerlerin yeniden sorgulanmasıyla başlayan süreçte, hayatın bütün alanlarının dönüştürülmesi gerekmektedir. Mevcut üretim ve tüketim biçimi ve ilişkilerinin sürdüğü süreçte çevre korunamaz. Merkezi- büyük- hantal devletle çevre sorunlarının önüne geçilemez. Tabiat, insanın hâkim olacağı ve sömüreceği bir meta olduğu veya kabul edildiği sürece yeşil bir çevre oluşturulamaz. Kısaca, ekolojik bir toplum için tüm alanlarda ekolojik bir dönüşümün yaşanması gerekir (Görmez, 2003: 101). Ortaya çıkan bu ekolojik dünya görüşünde, toplumla doğa arasında var olan karşılıklı etkileşim ve bu etkileşimin yol açtığı sorunlar üzerinde durulmakta, toplumun doğanın içinden nasıl çıkıp

geliştiği gösterilmeye çalışılırken, aynı zamanda toplumun geçirdiği farklılaşma ve gelişme de ortaya konulmaktadır (Bookchin, 1999: 42, 43).

Ekoloji hareketinin yaygınlaşmasında ve geçmişe oranla daha fazla sosyal ve siyasal ağırlık oluşturmasında, bu süreci besleyen birçok faktörün bir araya gelmesi rol oynamıştır. Bu faktörlerin, gençliğin ve yeni orta sınıfın sahip olmaya başladığı post-modern değerlerle bezenmiş katılımcı siyasal kültürle, bu dönemde bir arada bulunması, bir anlamda i içeliği, 1970'lerin yeni siyasal muhalefet tablosunu ortaya çıkarmıştır. 1970'li yıllarda yükselen kitleselleşme süreci, ekoloji hareketini korumacı grupların elit hareketi görünümünden uzaklaştırmış, düşünce ve eylem temelinde bir toplumsal harekete taşımıştır. Özetleyecek olursak, 1970'lerde yoğunlaşan ve tartışılan evre sorunları karşısında, mevcut kitle partilerinin gerekli duyarlığı göstermemesi, sorunların çözümünde yetersiz kalması ve bunun beraberinde çevreci akıma toplumsal desteği getirmesi, ekolojistlerin, politik arenadaki mücadele araçlarının ve yollarının nitelik değiştirmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır. Başka bir ifadeyle, baskı grubundan partileşmeye doğru adım, bir anlamda gerekli hale gelmiş, mevcut şartlar partileşme sürecine geçişi özendirmiştir (z, 1989: 30).

1975-1985 arasındaki on yıllık dönem, ekoloji hareketinin etkinliğinin oldukça arttığı bir dönemdir. Buradaki etkinlik, hareketin büyük ve merkezi siyasal bir güce dönüşmesi biçiminde değil, siyasal gündemi zorlayıcı, yer yer belirleyici bir hareket olması biçiminde anlaşılmalıdır (Steward, 1996: 63). Bu dönemde, geleneksel partilerin refah devletinin bunalımını aşacak tutarlı projeler üretememesi toplumda alternatif siyasal hareketlerin kabul görmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanında, iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan sıçrama ve yeni liberal özgürlük ortamı da alternatif siyasal arayışları yreklendirmiş ve son tahlilde yeşil rengin ağır bastığı bir alternatif hareket ağırlığını duyurmaya başlamıştır. Bu hareket yalnız siyasal bir hareket olmanın ötesinde ekonomik, sosyal ve kültürel içeriklere de vurgu yapmakta, post-modern bir yaklaşım sergilemektedir. Görüldüğü gibi alternatif ekolojik hareket, ekonomik hayattan siyasete, toplumdan çevreye kadar her alanda hakim sosyal paradigmadan farklı bir söylem geliştirmekte ve kurulu düzene karşı topyekun bir yaşam felsefesi geliştirmektedir. Bu gelişmede 1960 sonrası alternatif hareketlerin etkisi büyüktür. 1960'ların gençlik hareketleri çevreci hareketlere dönüşürken dönemin pek çok değerini de beraberinde taşımıştır (Görmez, 2003: 102). Bu değerlere dayalı olarak geliştirilen yaklaşımlar genel olarak ekolojik düşüncenin temel tezlerini yansıtırken, zamanla bu tezlerde hem içerik hem de savunulma yöntemleri bakımından bazı değişiklikler ve farklılaşmalar görülmüş ve bunun sonucunda farklı ekolojik görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır

Burada vurgulanan farklı çevreci akımların ve onların çok farklı düşüncelerinin ortaya çıktığı sürecin ortak noktası sanayi toplumu

paradigmasına ve değerler sistemine duyulan tepkidir. Sözü edilen süreçte, sanayi toplumunun ortaya çıkardığı sorunlar ve yaşanan krizle belirginleşen çevre felaketi, zamanla hem çevre koruma faaliyetlerinin artmasını hem de bu tepkilerin farklı paradigmaları içeren düşünce akımlarına dönüşmesi sonucunu berberinde getirmiştir. Sözü edilen düşünce akımlarının ortak adı olan ekoloji düşüncesi en genel olarak üç şekilde incelenmektedir. Bunlardan ilki olan derin ekoloji, mekanik dünya görüşünün ekoloji sorunlara neden olduğunu savunarak, organik dünya görüşünün ekolojik sorunları çözeceğini öngörmesine karşılık tinsel ekoloji, metafiziğin önemini vurgulayan bir söyleme sahiptir. Sosyal ekoloji ise, daha çok ekolojik sorunlarda kapitalizm üzerinde vurgu yapmaktadır. Bu ayrımlar insan merkeziliğin farklı derecelerde eleştirmesiyle daha da somutlaşmaktadır. Derin ekoloji insanın suçsuz doğaya müdahalesini, eko-feminizm ana dünya hakimiyetini eleştiren görüşlerin karşısında yer alarak düşüncelerini ortaya koymaktadır. Tüm düşünceler yeşillerin geleceği için gerekli olan yeniden uyarılmanın yapılabilmesi için gereken çevre ile dostça yaşama eksikliğinden yakınmaktadırlar. Bugün çok revaçta olan sosyal ekoloji insanlığı ve ekolojiyi kullanarak (aralarında ilişki) bulunduğu olumsuz konumdan kurtulmaya çalışmaktadır. Ancak bu ortaklık henüz başarılı bir ortaklık bünyesine sahip değildir (Özer, 2001: 66).

1.4.Yeni Bir Paradigmaya Doğru: Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Çevre ve Çevre Sorunları

Ekoloji içerikli bu düşünce akımları arasında bir bölümleme yapmak oldukça zor olsa da bunları özellikle düşünceden harekete geçiş bağlamında en genel olarak Radikal ve Popüler bir içerik çerçevesinde ele alabiliriz.

1.4.1.Çevre Sorunlarının Uluslar Arası Boyutu, Çözüm Çabaları ve Küreselleşme- Yerelleşme Dinamikleri

Çevresel bozulmalardan kaynaklanan ve genel olarak çevre sorunları olarak adlandırılan problemler, geçmişten bugüne insanlığın karşılaştığı en ciddi sorunlardan biri olarak karşımızda durmaktadır. İnsan, var olduğu günden itibaren çevresi ile sürekli etkileşim içinde olmuş, bu etkileşim çerçevesinde çevresine hükmetmek, onu kendi arzu ve ihtiyaçları doğrultusunda değiştirmek istemiştir. Ancak bunu yaparken çevresinde bozulmalara yol açmış, onu aşırı kullanıp ekolojik dengeyi bozmuş, tükenmesine neden olmuş ve çevrenin özünde bulunan direnme gücünü aşan baskılar uygulayarak çevre sorunları denilen çok kapsamlı ve karmaşık bir dizi problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aşırı nüfus artışı, hızlı ve dengesiz kentleşme, sanayileşme ve aşırı tüketim gibi olgular asıl yani ekonomik nedenlerle birleşerek çevre sorunlarının boyutlarının genişlemesini sağlamaktadırlar. Bu bağlamda ortaya çıkan negatif dışsallıklar, tekel sahiplerinin kirlilik doğuran üretim miktarlarındaki

avantajlı durumu gibi birtakım nedenler, bugün çevre sorunlarını lokal, bölgesel ve uluslar arası bir dizi tartışmanın odağı haline getirmiş bulunmaktadır. Çevre ile ilgili konular, günümüz ülkelerini giderek daha çok karşılıklı bağımlı hale getirmektedir. Global ölçekte yok olma tehdidi altında bulunan çevre, bütün ulusları bir araya gelmeye zorlayan ortak bir payda olmaya doğru gitmektedir. Sınır ötesi kirlilik kavramı da çevreyi ulusal olmaktan çok uluslararası boyuta taşınmakta ve bu bağlamda bölgesel ve evrensel nitelikli işbirliği çabalarını zorunlu kılmaktadır.

Dünya genelinde, uluslar arası düzeyde ilk sayılabilecek global çevre politikaları Birleşmiş Milletler tarafından 1972 yılında, Stockholm’de yapılan toplantıyı takiben oluşturulan UNEP (BM Çevre Programı) ile ortaya konulmuştur. BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland Komisyonu) tarafından hazırlanarak 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz Raporu’nda *Sürdürülebilir Kalkınma* modeli gündemi getirilmiştir. UNEP’in koordinatörlüğünde, çevre koruma ve geliştirme konularında çok sayıda uluslar arası faaliyet gerçekleştirilmiştir. Yirmi yıl sonra, 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi’nde dünyanın bugünkü durumu gözden geçirilmiştir. 179 ülkenin üzerinde anlaştığı en önemli nokta, dünyamızın gelecekteki kalkınmasının ekonomi, toplum ve çevre açılarından sürdürülebilir olmasının nasıl sağlanabileceğinin ortaya çıkarılması zorunluluğu olmuştur. Rio Zirvesi’nde ele alınan konular, bir deklarasyon çerçevesinde düzenlenmiş ve küresel çevre politikaları olarak benimsenmiş ve çevre- kalkınma konularındaki politikaları yönlendirecek prensipler Gündem 21 adı altında toplanmıştır.

Buna göre, bu gündem sürdürülebilir kalkınmanın esas olarak hükümetlerin sorumluluğunda olduğunun farkındadır ve bu da ulusal strateji, plan ve politikalar gerektirmektedir. Ülkelerin gayretleri, BM gibi uluslar arası kuruluşların işbirliği ile bağlantılı olmalıdır. Geniş halk katılımı, gönüllü kuruluşların etkili varlıkları ve diğer gruplar da teşvik edilmelidir. Gündem 21’in amaçları, kalkınmakta olan ülkelere önemli oranda yeni finansman yardımları gerektirmektedir. Bu ülkeler, bu desteğe küresel çevre sorunları ile uğraşmanın maliyetini karşılama ve sürdürülebilir kalkınmayı hızlandırma amacıyla ihtiyaç duymaktadırlar. Bu amaçları yerine getirmek için uluslar arası kuruluşların da desteğe ihtiyacı vardır. Rio toplantısında gündeme gelen sürdürülebilir kalkınma ve Gündem 21 Rio Deklarasyonu ile çevre sorunlarının önlenmesi ve bu bağlamdaki politikalara ilişkin olarak, yerel, bölgesel ve küresel bir konsensüs arayışı ortaya konmuştur.

Küresel bir çevre politikasının esasları niteliğinde benimsenen başlıklar ve uluslar arası bir çevre politikasının temel çerçevesini çizen bu esaslar, ulusal çevre politikalarının belirlenmesinde de yönlendirici bir fonksiyon görecek niteliktedir. Bu uluslar üstü çabaların daha da somutlaştığı son zirve ise 2002 yılında Johannesburg’da toplanan Sürdürülebilir Kalkınma odaklı Dünya Zirvesidir ve, özellikle çeşitli

aktörlerin ekonomi ve çevre açısından dengeli bir biçimde ele alınması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü Johannesburg zirvesi çevre sorunları karşısında insanlığın ortak duruşu anlamında son kapsamlı zirvedir.

Endüstrileşmenin uluslar üstü olması, çevre sorunlarının da uluslar üstü olmasını sağlamıştır. Bu yüzden de çevre politikası, düzenleyici ilkeler ile uluslar arası politikada ve uluslar arası politika ise ulusal çevre politikasında gittikçe etkili olmaktadır. Yetkili ve sorumlu olarak ulusal politikanın önemi büyüktür. Çünkü ekolojinin ve ekonominin uluslar arası sorunlarıyla karşılaşan ulusal devlettir. Bu devlet aynı zamanda sık sık dünya ekonomisinin ve onun *sorunlarıyla* karşı karşıya *çaresiz* kalandır. Ulus devlet, global çevre koruma için tek büyük aktör olarak düşünülmeyle birlikte aslında zayıf bir konumdadır. Bu süreçte ulus devlet Bell'in, "büyük problemler için çok küçük, küçük problemler içinse çok büyük" şeklindeki çok bilinen faraziyesini doğrular nitelikte sorunlarla karşı karşıya kalmakta ve onun ürettiği politikaların, çevrenin globalleşmesine paralel olarak etkinliği azalmaktadır. Diğer bir deyişle ulus devlet politikalarının bağlayıcılığı ile çevre sorunlarının globalleşmesi *de facto* olarak birbirine zıt yürümektedir. Bu anlamda dünya, bir ulus-devletler topluluğundan ağlar topluluğuna doğru gitmektedir. Günümüzde dünyada bir yandan globalleşme süreci yaşanırken, aynı zamanda da yerelleşme eğilimlerinin güçlendiği görülmektedir.

Bu iki yönlü gelişme süreci bağlamında küreselleşme eğilimi, geleneksel ulus devlet yapısını dönüştürmektedir; buna karşılık, yerelleşme süreci ise globalleşme eğiliminin kendi bünyesinde taşıdığı tekdüze ve merkezietçi yapılanmaya karşı, tarihi, kültürel ve fiziksel yerel kimlikleri yeniden üreterek ve birbirine eklemleyerek daha insani ve yaşanabilir bir dünyanın oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Sanayi sonrası topluma doğru yaşanan ve globalleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme eğilimlerinin öne çıktığı sürekli değişim ve dönüşüm sürecinde, ulus-devletin ekonomik ve siyasal işlevlerindeki değişimler, özellikle bastırma ve bütünleştirme işlevleri ile ilgili bunalımlar, Batıda demokrasinin geliştirilmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Ancak bunun bir çözüm olabileceği kesin olmadığı gibi, yeni süreçte yerelleşme ve bölgeselleşme eğilimleri hızla artmaktadır. Bu eğilimlerin yansıdığı sorun alanlarının başında da uluslar arası ve uluslar ötesi niteliğiyle hızla öne çıkan çevre gelmektedir. Hatta denilebilir ki, gelecek on yıllarda çevrenin kullanılması kadar dünyayı küresel çapta sinayacak başka bir sorun düşünmek zordur.

Uluslararası organizasyonlar genellikle ikili bir ayırım çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunlar; işbirliği hareketleri ve Avrupa Toplulukları gibi entegrasyon teşkilatlarıdır. Birincileri, üye devletlerin egemenlik haklarına saygılıdır, zira onların muhalif olduğu zorunlu kararlar alamaz, çünkü organlar oybirliği esasına göre karar alırlar. Buna karşılık, AT transfer edilmiş bazı egemenlik haklarını kullanırlar, üye devletler topluluklar

yararına bazı yetkilerinden vazgeçmişlerdir. Bu ikili yapılanma çevre ile ilgili konulara ilişkin faaliyet ve örgütlenmelerde de kendini göstermektedir. Bu bağlamda uluslar arası çevre politikaları ile ilgili yaklaşımların da, uluslar arası düzenleme ve normların egemen devletleri zorlamasını içeren dikey örgütlenmeler ve yerel- ulusal aktörleri uluslar arası yapılara eklemleyen yatay örgütlenmeler şeklinde belirginleştiği söylenebilir. Bu konuda merak edilen ve güncel olan tartışma konusu ise, globalleşmenin ya da küresel çevresel örgütlerin gücünün nereye kadar etkili olabileceğidir. Bundan daha önemlisi ise, bu küreselleşme çağında ulus devletin yeri neresi olacaktır ve ulusal çevre politikaları ne kadar geçerli olabilecektir? AET'ndan AB'ne doğru yaşanan süreçte giderek belirginleşen bu egemenlik devri ve politika oluşturma ilişkisi tartışmaları, son tahlilde Birlik ile üye ülkeler arasında Subsidiarity (Yerellik) ilkesi çerçevesinde merkezizetçilik-adem-i merkezizetçilik ikilemini gündeme getirmiştir.

1.4.2.Kalkınmadan Sürdürülebilir Kalkınmaya ya da Ekonomi – Politikten Ekoloji Politığe

Ekonomik faaliyetler ile çevre arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur ve bu bağlamda çevre sorunlarının asıl nedenleri ekonomi kaynaklıdır denilebilir. Aşırı nüfus artışı, hızlı ve dengesiz kentleşme, sanayileşme ve aşırı tüketim gibi olgular, ekonomik nedenlerle birleşerek çevre sorunlarının boyutlarının genişlemesine neden olmaktadır. Bu noktada, bazı doğal kaynakların bedavalık dolayısıyla aşırı kullanılması, ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkan negatif dışsallıklar, tekel sahiplerinin kirlilik doğuran üretim miktarlarındaki avantajlı durumu gibi birtakım nedenler, bugün çevre sorunlarını yerel, bölgesel ve uluslar arası bir dizi tartışmanın odağı haline getirmiş bulunmaktadır.

Çevre sorunlarının farklı ekonomik sistemlerde farklı nitelikler taşıyıp, taşımadığı konusu fazlaca tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu konuda, çevre sorunları-ekonomik sistemler ilişkisini kabul etmeyen ve bu iki olgunun önemli bir biçimde ilişkili ve iç içe olduğunu savunan görüşler olmakla birlikte, bugün genel kabul gören yaklaşım, sorunun ulaştığı boyutların, bu tartışmayı gereksiz kıldığı noktasındadır. Çevre sorunlarıyla ekonomik sistemler ilişkisini kabul etmeyen görüşlere göre, çevre sorunları, planlı ekonomilerde de liberal ekonomilerde de aynı önemdedir ve aynı nitelikleri taşımaktadır. İlk görüşü savunanlara göre, ekonomik sistemlerin, siyasal rejimlerin çevre sorunları açısından bir farkı bulunmamaktadır. Nitekim gerek liberal ve gerekse planlı ekonomilerde sorunun varlığı, bu görüşü doğrulamaktadır.

Çevre sorunları, farklı gelişme ve sanayileşme düzeyine, nüfus yoğunluğuna, farklı coğrafi ve iklim koşullarına sahip ülkelerde farklı boyutlar kazanabilmekte; ancak, bu ülkelerin ekonomik sistemleri, siyasal rejimleri ve egemen ideolojileri bunda etken olamamaktadır. Bu bağlamda,

aynı ekonomik sistem içinde değil, aynı ülkede bile farklı boyut ve nitelikte çevre sorunlarıyla karşılaşılması, çoğu ülkede kamusal işletmelerin özel işletmelerden daha etkin bir kirletici olması, sorunun sistemlerden öte bir boyut taşıdığını ortaya koymaktadır.

H.M Enzensberger bile, çevre sorunlarının çözümünde, Marxist bir tutum benimsemesine rağmen, kapitalizmin, yani üretim araçlarının bireylerde olduğu ekonomik sistemin sorumlu tutulduğu konular arasına çevrenin konulamayacağını savunur. Aksi halde, Sovyetler Birliği'nde çevre sorununun bulunmaması gerekirdi. Oysa Pravda ve İsvestia gazetelerinde sık sık, Don Vadisindeki hava kirlenmesinden ve Volga suyunun kirlenmesinden söz edildiği görülmektedir. Yine Fransız toplumbilimcisi H. Chombart de Lauwe da, *çevreyle ilgili bunalımlar kapitalist ülkelere özgü değildir. Sosyalizm de yeni yollar aramak zorundadır*, demektedir. Farklı ekonomik ve toplumsal sistemlerin çevrenin bozulması olgusuyla karşı karşıya bulunmalarını, insanbilimci Margaret Mead şu sözlerle anlatıyor; *Kapitalizm de, sosyalizm de, komünizm de çevreyi korumada aynı ölçüde beceriksizdirler* (Keleş ve Hamamcı, 1993: 141). Daha çok Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesi durumu ifade eden bu görüşler, 1990 sonrası dağılma ortamında ortaya çıkan görünüm ile açık bir biçimde doğrulanmıştır. Yeni oluşan özgürlük ortamı Aral gölünden Hazar denizine ve Çernobil'e kadar uzanan oldukça geniş ve ürkütücü bir çevre sorunları gerçeğinin varlığını gözler önüne sermiştir. Bu ise çevre sorunlarının en az liberal ekonomiler kadar planlı ekonomilerin de sorunu olduğunu ya da çevre sorunlarının sistemler-üstü ve evrensel bir olgu olarak karşımızda durduğunu göstermektedir.

Çevre sorunları, kendinden yeni bir hak olarak söz ettirecek boyutlara ancak son on yıllarda, gelişen teknolojinin yardımıyla kapitalist sistemin doğayı acımasızca sömürmesi sonucunda ulaşmıştır. Bunu yanı sıra, teknolojinin kullanımı ve üretim anlayışı açısından kapitalist sistemden köklü bir kopuşu gerçekleştiremeyen yaşanmış sosyalist deneyimler de, bu gidişi hızlandırmaktan başka bir rol oynayamamışlardır (Özdek, 1993: 4). Bu anlambilimsel rejimler arasında nedensel bir hiyerarşi kurmayı amaçlayan modellerin, gitgide gerçekle bağlarının kopmakta olduklarını kabul etmek zorundayız (Guattari, 2000: 35). Bugün geline nokta, çevre sorunlarının ekonomik sistemle ilişkisinin olup, olmadığı tartışmasının bir anlamı kalmamıştır denilebilir. Çünkü çevre sorunları sosyalisti-kapitalisti, gelişmiş-i-azgelişmiş, doğulusu-batılısı ile bütün dünyayı evrensel nitelikler sergileyerek de facto olarak etkilemektedir.

Çevre sorunlarının yoğunlaşması sürecinde ortaya konan tepkiler, bir bilinç dönüşümüyle birlikte aslında ekonomi politikten ekoloji politığe geçiş olarak da değerlendirilebilir. Sanayi devrimi sonrasında, doğayı teknoloji yoluyla, ekonomik ve parasal ölçütlere uygun olarak, fayda sağlanacak fiziksel ve biyolojik bir gerçeklik olarak gören, farklı bir doğa

anlayışı geçerlilik kazandı ve zaman içinde kendi ekonomi- politik sistemini oluşturdu. Bu bakış açısı ve pratiği bağlamında, çevre kavramının bir sorun odağı olarak ortaya çıkmasının üç temel nedeni vardır: Birincisi çevre sorunlarını yaratanların ve bunlara yol açanların neden oldukları çevresel nitelik bozulmalarının maliyetini ödememek gibi bir olanağa sahip olmalarıdır. Çevre bu nedenle bir sorun durumuna gelmektedir. Sorunu bir başkası yaratmakta ancak maliyeti başkaları ve çoğu kez de toplum ödemektedir. İkinci neden ise, bu gezegende üretilen atıkların başka gezegenlere gönderilmesi olanağının mevcut olamamasıdır. Atıklar, doğanın kendilerini absorbe edebilme sınırını aştığı oranda sözü edilen sorunlar ortaya çıkmaktadır. Üçüncü temel neden ise kıt kaynaklar üzerindeki baskının hızla artmakta olması ve bu nedenle de bazı türlerin ortadan kalkmaya başlamasıdır.

Bu yaklaşımdan hareketle aslında çevre sorunlarının temelinde ortak malların trajedisi olgusu bulunmaktadır. Çevresel değerleri kullananlar belirli bir bedel ödemedikleri için karlarını en fazla düzeye çıkarmak amacıyla en fazla ölçüde çevresel değeri girdi olarak kullanacaktır. Bu, bir başka anlamda, çevresel değerlerin bozulması ve çevresel kirliliklerin ortaya çıkması demektir. Ekonomi literatüründe bu olgu dışsalılık kavramı olarak tanımlanmaktadır (Yaşamış, 1995: 14).

Sorunu ekonomik sistemler açısından ayırmanın ötesinde, bütün sistemler için geçerli sayılabilecek bazı gözlemler yapılabilir: Bir kez, serbest rekabetin, kirlilik artırıcı, hiç değilse, azaltılmasını güçleştirici bir etmen olduğu genellikle kabul edilmektedir. Çünkü üretici için mal ve hizmetlerin en ucuza mal edilmesi, yaşamsal önem taşır. Bu açıdan bakılırsa, arıtım teknolojisi kullanan, bunun için harcama yapan kuruluşlar, bir ölçüde zarar etmeyi de göze almış olurlar. İkinci olarak, çevre sorunları, biriken (kümülatif) etkileri olan sorunlardır. Sonraya bırakılmaları savsaklanmaları, daha yüksek maliyetle tedavi edilmelerini zorunlu kılar. Bunun yanında, çevre sorunları açısından, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında görülen ayrımlar, değişik ekonomik ve toplumsal sistemler arasındaki ayrımlardan daha büyük ve daha önemlidir. Gelişmekte olan ülkeler, arıtım tesisleri için büyük çapta yatırım yaptıkları takdirde, gelişmelerini bir ölçüde yavaşlatmış da olabilirler. Bu nedenle, alması maliyeti yüksek olan kaynaklarını çevrenin temizliği için kullanırken dikkatli davranmak zorundadırlar. Son bir nokta da, kirlenmenin yükünün kimlere ne ölçüde yükleneceği konusudur. Herkesin her türlü yükü sırtından atmaya çalıştığı bencil bir dünyada, bireylere ve firmalara toplumun uzun dönemdeki çıkarlarını düşünmek zorunluluğu yüklenmelidir. Piyasa ekonomileri, yük paylaşımında uygulanmak üzere kirliten öder (polluter pays) kuralını bulmuş ve uygulamaktadırlar (Keleş ve Hamamcı, 1993: 137, 138). Ancak bu uygulama da kendi içinde sorunlar oluşturma potansiyeline sahip olduğu için çok dikkatle ele alınmalıdır.

Ekonomi politiğın çevre sorunları karşısındaki sistemlerin ötesinde açmazı, doğa yasalarını insanlık tarihinin nihai sınırları sayan yaklaşımların yani ekoloji politiğın oluşumuna zemin hazırladı. Tarihsel ekoloji açısından ele alınınca sanayi uygarlığının büyümesinin, antik yerel ve bölgesel ekolojik dengeleri altüst ettiğı görülebilir ve bugün bu altüst oluşun etki alanı tüm gezegene yayılmıştır. Bu durum insan topluluklarını doğa ile yeni bir ilişki kurmaya iter ki, bunun adı da ekoloji politiktir (Deleage, 1994: 37-52). İşte, Ekoloji politiğın ekonomi politiğı sorgulamaya başlamasına paralel olarak toplumsal yapıda, bu analizler üzerinde yükselen, ileride çevreciler diye adlandırılacak olan, yeni bir düşünce akımı ve eylemcilik 70'li yıllarda su yüzüne çıktı.

Kendilerine yöneltlen şiddetli eleştirilere karşın, gerçekte ekolojizm ekonomi politiğı küçümsemez. Zenginliklerin üretilmesi, dağıtılması ve tüketilmesi bilimi veya Marx'ın deyiimiyle sefaletin bilimi nasıl küçümsenebileri ki? Hele çağdaş gerçekliğın ekonomi bilimini hesaba katmaya zorladığı şu durumda. Ekoloji politik doğayı ve toplumu, bireyi ve topluluğı karşılıklı ilişkiler içinde ekonomi politikle uzlaştırmayı önerir. Bu öneri Marx'la Illich'i birleştiren Michel Bosquet tarafından çok iyi ifade edilmiştir. Buna göre, ekonomi politik, soyut, ekonomideki işlevlerine göre parçalanmış ekonomik insanlar ve sosyal alışveriş topluluklarıyla ilgilenir. Ortaklaşmanın ve karşılıklı ilişkilerin başladığı yerde ise ekonomi politik durur. Ekoloji politik ise, ekolojik çevredeki somut insanla, ekolojik insan, ve küçük topluluklarla ilgilenir. Ekonomik hesap ve faaliyetlerin durduğu noktadan sonra onun ilgi alanı başlar (Simonnet, 1990: 60).

Ekonomi politiktan ekoloji politiğı doğru bir anlayış dönüşümü bugün bilgi toplumu tartışmaları ile yeni bir boyut kazanmıştır. Çevre sorunlarının, ekonomik ve sosyal sistemler tartışmasını çoktan aşarak devasa boyutlarıyla bir gerçeklik olarak ortaya çıktığı dönemde, böyle bir tartışma en azından sanayi toplumu paradigmaları bağlamında insanlığın karşı karşıya kaldığı felaketlerin sonuçlarını biraz olsun hafifletecektir. Ekoloji politik, bu süreçte önermeleri daha da güçlenmiş olarak, en azından ekonomi politiğın aşırılıklarını dengeleme gibi bir fonksiyonu yerine getirecektir.

Çevre politikaları konusunda, yeryüzünde çeşitli ülkelerde çeşitli yaklaşımların benimsendiğı göze çarpmaktadır. Aynı farklılaşma, çevre uzmanları, bilim adamları, yazarlar, düşünürler ve çevreyi korumayı amaçlayan siyasal örgütler arasında da bulunmaktadır. Ülkelerin siyasal rejiminin çok partili parlamenter demokrasi ya da tek partili otoriter bir rejim olması; ekonomik sistemin kapitalist, sosyalist ya da kapitalizm ağırlıklı karma bir nitelik taşıması, bütün öteki politikalar gibi, çevre politikasını da etkiler. Ancak, bütün bu farklılaşmaların ötesinde, bu bağlamda ortaya konacak politikalar genel olarak onarımcı ve önleyici olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir. Bir bütün olarak çevre sorunlarını politik ideolojilerden soyutlamak mümkün olmamakla birlikte, ideolojiden çok, ekonomik ve

teknolojik imkânların yönlendirdiği bu politikalar içinde öne çıkan önemli kavramlardan biri de çevre yönetimidir.

Tüm canlıların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamaları, doğal kaynakların korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla gerek kamusal, gerekse özel kesimde elverişli bir iletişim, planlama, eşgüdüm ve denetim sisteminin oluşturulması ve bu sistemi çalıştıracak bir örgütün kurulması anlamında çevre yönetimi, çevre politikalarının temelini oluşturur. Bu süreç, merkezi ve yerel kuruluşların kendileri için çizilmiş görev alanları çerçevesinde, çevrenin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili yürütme, planlama, denetleme gibi işlevlerinin tamamını içermektedir. Bu konuda, dünya ülkelerinde, çevre için örgütlenmede başlıca iki yol tutulduğu görülmektedir. Hollanda, İtalya ve İngiltere gibi kimi ülkelerde, salt çevre sorunlarından sorumlu bir çevre bakanlığı vardır. Öte yandan ABD, Japonya gibi kimi ülkelerde, çevre konuları, bakanlık statüsünde olmayan kimi merkezi kuruluşların sorunluluğuna bırakılmıştır (Keleş ve Hamamcı, 1993: 215, 216).

Dünya genelinde, uluslar arası düzeyde ilk sayılabilecek global çevre politikaları Birleşmiş Milletler tarafından 1972 yılında, Stockholm’de yapılan toplantıyı takiben oluşturulan UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı) ile ortaya konulmuştur. Bu politikanın esasını ekonomik kalkınma ile çevre arasındaki ilişki belirlemektedir. Yirmi yıl sonra, 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Zirvesi’nde dünyanın bugünkü durumu gözden geçirilmiştir. Rio Deklarasyonu ile küresel bir çevre politikasının esasları niteliğinde benimsenen başlıklar, kalkınma hakkında çevreyi koruyarak kalkınmaya, sağlıklı bir yaşam hakkında çevresel maliyetlere ve çevresel etki değerlendirmesine kadar geniş bir içerik taşımaktadır. Uluslar arası bir çevre politikasının temel çerçevesini çizen bu esaslar, ulusal çevre politikalarının belirlenmesinde de yönlendirici bir fonksiyon görecek niteliktedir (Ökmen, 2003: 135). Endüstrileşmenin uluslar üstü olması, çevre sorunlarının da uluslar üstü olmasını sağlamıştır. Bu yüzden de çevre politikası, düzenleyici ilkeler ile uluslar arası politikada ve uluslar arası politika ise ulusal çevre politikasında gittikçe etkili olmaktadır. Yetkili ve sorumlu olarak ulusal politikanın önemi büyüktür. Çünkü ekolojinin ve ekonominin uluslar arası sorunlarıyla karşılaşan ulusal devlettir. Bu devlet aynı zamanda sık sık dünya ekonomisinin ve onun *sorunlarıyla* karşı karşıya *çaresiz* kalandır. Ulus devlet, global çevre koruma için tek büyük aktör olarak düşünülmeyle birlikte zayıf bir konumdadır (Toprak, 1995: 181) Bu anlamda dünya, bir ulus-devletler topluluğundan ağlar topluluğuna doğru gitmektedir (Naisbitt, 1997: 31).

Çevre sorunlarının kazandığı yeni boyutlara paralel olarak geliştirilen küresel çözüm önerileri ve bu bağlamdaki çözüm arayışları, sözü edilen değişim ve dönüşüm sürecinde yani globalleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme dinamikleri çerçevesinde yeni içerikler kazanmıştır ve

kazanmaya devam etmektedir. Bu süreçte sorunlar, küresel ve yerelin yanında ekonomik, siyasal ve kültürel yapıda bölgesel örgütlenmeleri de doğrudan ilgilendirir hale gelmiştir. Çevre de bu süreçte belirginleşen, uluslar arası ve uluslar ötesi nitelikleriyle bölgesel örgütlerin ilgi alanlarının başında yer almaktadır. Çevrenin korunmasının ortaya koyduğu problemler, özelliklerine ve boyutlarına göre o kadar çeşitlidir ki, küresel olduğu kadar bölgesel düzeydeki uluslararası organizasyonların büyük bir kısmı 1960'lı yıllardan bu yana çevre konusuyla ilgilenmektedir.

1.4.3.Bilgi Toplumuna Doğru Çevre ve Çevre Sorunları:Bugünden Yarına Bir Projeksiyon

İnsanlar, tarih boyunca denetlemeyi başaramayacakları güçler meydana getirdikleri, makinelerin sonunda gezegeni ele geçirerek insan soyunun tümüyle kendilerine boyun eğmesini isteyecekleri, bilim ve teknolojiye bu denli güvenmenin Faust gibi *şeytanla anlaşma imzalamak* olduğu konusunda birbirlerini uyarılmışlardır. Bazı bilim adamları ise bu konuların toplumsal boyutunda *iyi kullanım kötü kullanım* modelini ön plana çıkarmışlar ve buradan da çevre kavramına ulaşmaya çalışmışlardır.

Geçmişte çevre ile ilgili sorunlar yerel ve bölgesel bir nitelik taşıyordu. Ama günümüzde kıt kaynakların tükenmesine paralel olarak alternatif enerji kaynaklarına olan ihtiyacın yanında yerel, bölgesel ve global nitelikli gelişmeler, soruna evrensel bir boyut kazandırmaktadır. Çevre bunalımı, bu ekoloji karşıtı büyüme şeklinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ve uluslar arası hatta uluslar ötesi niteliğiyle karşımızda durmaktadır.

Çağdaş teknoloji karşıtı tepkilerin belirli bir formülasyonu ekonomik büyümenin genel eleştirisi içinde yer almaktadır ve bu, sorunlarıyla, eleştirileriyle, çözümleriyle veya çözümsüzlükleriyle karmaşık bir yapıdır. Simonnet konuya şöyle eleştiri getiriyor; Her geçen dakikada yedi insan açlıktan ölüyor. Nükleer çağda, uzayın keşfedildiği bu çağda dünya yerleşik bir kıtlık yaşıyor. İnsanlık tarihinde, aynı türden olup da aynı alanda yaşayan hiçbir canlı arasında böylesine büyük farklılıklar görülmemiştir. Bir yanda hayati kaynakları hiç hesaba katmadan tüketen, savuran, zengin ve verimli ortamlarını köklü bir şekilde değiştiren, mutluluğu bollukta arayan birileri, öte yanda, verimsiz ve yoksul bir ortamda bütün güçleriyle günlük yaşamları için mücadele veren, adeta iskelete dönüşmüş insanlar.

Ekolojistlere göre 20. yüzyıl insanları arasındaki bu uçurum, batılı ülkelerin bilerek oluşturdukları bir durumdur. Bu ülkeler dünya nüfusunun sadece % 13'nü oluşturlarken, enerji kaynaklarının % 80'ine sahiptir. Her şeyi elinden alınmış aile, varlığını sürdürebilmek için çoğalmak zorundadır. Böylece, çocuk yoksulun tek zenginliği oldu. Zamanın kırkta birinde bir dizi olumsuzluk ortaya çıktı. Ekosistemlerin tahribi hızlandı, canlı türleri eksildi, çevre kirliliği arttı, nüfus arttı, dengesizlik arttı. Sonuçta; parçalanmış insan, üretici ve tüketici, genel ve özel, yaşlı ve genç, kafa ve kol gibi ayrımlar

hayatımızın bir parçası haline geldi. İnsanlar o kadar düş kırıklığına uğradı ki yüceltilen meşaleler 80'li yılların ideolojik ortamında birer birer söndüler. Ve düş kırıklığına uğramış insanlık Arthur Clarke'nin *gelecek artık eskisi gibi değil* sözlerini benimseyebildi (Simonnet, 1990: 22, 23, 58).

Şüphesiz, teknolojik gelişme sürecinin negatif dışsallıklarına ya da sorunlu yönlerine ilişkin eleştiriler bunlarla sınırlı değildir. Bütün bu eleştiriler, çevre sorunlarının kümülatif (birikimli) niteliği ile kapitalist-sosyalist sistem ya da gelişmiş- az gelişmiş farkı gözetmeden bütün açıklığıyla kendini hissettirmesini ve insanların yanı sıra karşı ortak tepkisini ifade eden gelişmeler olarak ele alınabilir.

Ontolojik ve epistemolojik anlamda felsefi, ekonomik soysal, siyasal ve kültürel boyutlu bütüncül bir altyapıya sahip olan çevre sorunları bugün hem enerji kaynakları hem de alternatif teknolojileri içeren yeni bir anlayış ve yapılanmayı gerekli kılmaktadır. İnsan yüzölçümü teknoloji, alternatif teknoloji ve sürdürülebilir kalkınma gibi farklı kavramlarla yeni yeni dillendirilen bu anlayışlar insanlığın geleceği açısından büyük bir önem taşımaktadır. “Yüz elli yıllık bir dönem içinde, yani 1750’den 1900’e kadar, kapitalizmle teknoloji dünyayı fethetmiş, bir dünya uygarlığı yaratmışlardır. Kapitalizm de teknik yenilikler de aslında yeni bir şey değildir. Her ikisi de Batı’da da Doğu’da da yüzyıllardır hep tekrarlanan olgulardır. Asıl yeni olan bunların yayılış hızı, bir de kültürleri, sınıfları, coğrafi uzaklıkları aşırıp dünyanın her yanına yayılabilmeleridir. İşte kapitalizmi *Kapitalizme* yani bir sisteme çeviren de bu hız ve bu kapsam olmuştur. Teknik ilerlemeleri *Sanayi Devrimi*’ne çeviren de yine budur.

Bu değişimi güden şey, bilginin anlamında yer alan köklü bir değişikliktir. Hem Batı’da hem de Doğu’da, bilgi her zaman var olmaya uygulanan bir şey olarak görülmüştür. Ama şimdi birdenbire, var olmak yerine, yapmaya uygulanan bir şey haline gelmiştir. Bir kaynak, bir alet olmuştur. Başlangıçtaki yüz yıl boyunca bilgi, aletlere, süreçlere, ürünlere uygulanmıştır. Bu da Sanayi Devrimi’ni yaratmıştır.

İkinci aşamasında yani 1880’den başlayıp İkinci Dünya Savaşı ile sona eren dönemde, bilgi artık yeni anlamıyla işlere uygulanmaya başlamıştır. Burada da ortaya Prodüktivite Devrimi çıkmıştır. Son aşama İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlamış olup, bilginin kendisine uygulanmaktadır. Bunun adı yönetim devrimidir. Bilgi artık son hızla, üretimin tek faktörü haline gelmekte, sermayeyi de emeği de yana itmektedir. Bizim toplumumuza bilgi toplumu demek biraz erken olabilir ama kapitalist ötesi bir toplum olduğu kesindir” (Drucker, 1994: 33, 34).

Sanayileşme sürecinin son aşaması olan refah toplumu veya tüketim toplumu 1960’lı yıllarda doruk noktasına ulaştı. Ancak, refah toplumunun önünde yer alan ABD ve Batı ülkelerinde 1967 yılında ekonomik durgunluk ve kriz baş gösterdi. Arkasından tüm dünyayı saran gençlik başkaldırısı biçiminde 1968’de gençlik hareketleri başladı. Batının refah ve tüketim

toplumu olarak ulaştığı ileri aşamaya karşın, tepki ve başkaldırı hareketleri oluştu.

Sanayi toplumundaki bu sancılar yeni krizlere ve tartışmalara sebep olmuştur. 1973'te dünya petrol krizinin patlak vermesi, dünyanın hammadde kaynaklarının tükeneceği ve sınırlı dünya kaynaklarını daha dikkatli kullanılması yönünde yeni stratejilerin geliştirilmesine neden olmuştur (Çoban, 1997: 10). Roma Kulübü'nce MIT'e hazırlattırılan, nüfus artışı, beslenme, sanayileşme, doğal kaynakların tüketimi, enerji ve çevre kirlenmesi gibi beş kritik etmen arasındaki bağılılığı ve karşılıklı etkileşimi bir dünya sistemi içinde ortaya koymayı amaçlayan, aynı zamanda insanlık için İznik konsülü ve Luther'in 95 tezi kadar önemli olduğu söylenen, Ekonomik Büyümenin Sınırları Raporunu da bu bağlamda değerlendirebiliriz (MIT, 1978: IXXV). Sonuç olarak ise, Yaşanılan kriz ve endişeler, yeni teknolojilerin uygulamaya konulmasına fırsat yaratmıştır.

Kendine özgü dinamikleri, yapıları, işleyişleri ve son aşamada belirginleşen sorunlarıyla sanayi toplumunun ardından insanlık bugün, çok farklı gelişmelere ve değişimleri idrak etmektedir. Üçüncü bin yılın arifesinde dünyada yaşanan büyük değişim farklı alanları içermektedir. Bu dönüşümlerin başında ise teknoloji gelmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki baş döndürücü nitelikte ve hızla ortaya çıkan değişimler, insanlığa yepyeni dünyalar hazırlamaktadır. Değişimin diğer boyutunda ise, ekonomik yapılar bulunmaktadır.

Bilgi toplumu, daha önceki gelişmelerin, birikimin ürünüdür. Tarım toplumu ve sanayi toplumu aşamalarından sonra bu süreçte elde edilen birikimi geliştirerek ulaşılan bir aşamadır. Bilgi toplumu süreci, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda birçok değişim ve dönüşümün ürünüdür. Bu değişimlerin en önemli ya da itici güç niteliği taşıyanı ise bilgi teknolojilerinde hızla ortaya çıkan gelişmelerdir. Geçmişte sanayi devriminin etkisiyle ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda yaşanan değişimler ve dönüşümler, bugün bilgi devrimi olarak da ifade edilen bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ile yaşanmaktadır. "Bilgi teknolojilerinin değişimi ekonomik alanda tarım, sanayi ve hizmetler sektörleri ile alt sektörlerin tümünü, sosyal alanda insan faktörünün eğitimi, sağlık düzeyi, iletişim ve ulaşım alt yapısı olmak üzere insanın verimliliğini ve refah düzeyini etkileyen tüm sosyal yatırımları, toplumların kültür düzeyini ve hatta siyasal gücünü etkisi altına almaktadır.

Bilgi teknolojilerinin üretimi ve bunlardan yararlanma, fiziki ve beşeri sermaye daha gelişmiş olduğu için gelişmiş ülkelerde yoğunlukla görülmektedir. Bilgi teknolojilerinin üretimi ve kullanımına yönelik olarak sosyo-ekonomik gelişme sürecinde sanayi toplumu sonrası yeni şekillenmekte olan ve tüm dünyayı etkisi altına alan ise, bilgi toplumudur" (Aktan ve Tunç, 1998: 118). Bilgi toplumu, bilgi teknolojilerinin

yaygınlaşması ile yakından ilgilidir. “Bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle beraber bilgisayarlardan uydulara, robotlardan yeni malzemelere kadar her alanda köklü değişimler yaşanmaya başladı.

Bu teknolojiler sayesinde bilgi ve bilginin üretimi başladı. Daha önceki toplum yapılarındaki madde ile madde üretimi yerine, bilgi ile bilginin üretimi gerçekleşiyordu. Bu teknolojiler, insan beynini ikame eden teknolojiler olarak bilgi ile bilgi üretimindeki sınırları her gün aşmaya ve yenilemeye başladı. Tarım ve sanayi toplumlarındaki buluş ve yeniliklerin tesadüfî olmasına rağmen yeni toplum yapısında bilgi, kitlesel ve sürekli olarak üretilmeye başlandı. Toprak ve sermaye yerine, bilginin temel üretim aracı olduğu bu yeni topluma bilgi toplumu denmektedir” (Erkan, 1998: 118-135).

Bilginin anlamı ve kullanımı ile ilgili bu gelişmeler, teknoloji alanındaki gelişme ve ilerlemelerle de bir paralellik taşımaktadır. Birinci endüstri devrimi, endüstride organik enerjiyi buhar ve mekanik güçle ikame etmişti. İkinci endüstri devrimi ise endüstride elle kontrolü, elektronik kontrolle ikame edecektir. Elektronik kontrol, ekonominin ve toplumsal hayatın çeşitli kesimlerinde farklı düzeylerde gerçekleşmiş durumdadır. Daha ileri aşamada tüm faaliyetlerini ve operasyonel kararların insan yapısı sistemler tarafından gerçekleştirileceği bir sibernetik çağ öngörülmektedir. Yaşanılan elektronik devrimle, yaşanacağı öngörülen sibernetik çağın temelinde, özellikle üretim ve hizmet sistemlerinin ana çerçevesini oluşturan elektronik sermaye malları mevcuttur. Bu temellerin ve çerçevenin içeriğini ise bilgi toplumu ve ona ilişkin nitelikler oluşturmaktadır.

1980’li yıllardan itibaren bilgi toplumu olma yönünde özellikler gösteren gelişmiş ülkeler, yoğun bilgi içeren mal ve hizmetlere yönelmektedirler. Teknoloji ve beşeri sermayeyi aynı oranda içeren bilgiyi artan oranda ürünlerin üretiminde, dağıtımında kullanmaktadırlar. Bu ülkelerde GSMH’nin yarısından fazlası bilgi bazlı sektörler olan iletişim, bilgisayar, ilaç, eğitim ve televizyon gibi alanlardan elde edilmektedir. Her on meslekten sekizi bilgi işçilerine yönelmektedir. Sanayi toplumunda zenginliğe sahip olanlar, üretim faktörleri ve sermayeye sahip olanlardır. Buna karşılık bilgi toplumunda refahın kaynağı bilgi işçileridir.

Bilgi toplumunda bilgisayarlar ve bilgi teknolojileri ekonomik ve sosyal faaliyetlerin merkezini oluşturmaktadır. Bilgi toplumunda araştırma-geliştirme en dinamik unsuru oluşturmaktadır. Bilginin üretilmesi ve onun üretime uygulanması temel amaç haline gelmiştir. Bilgi toplumunun dinamiğini eğitimin oluşturması nedeniyle eğitimin özel bir önemi bulunmaktadır. Bu hem bilgi toplumuna geçişi kolaylaştırmak hem de bilgi toplumunda küresel rekabette bulunabilmek bakımından önem taşımaktadır.

Gerçekten, rekabet teknolojik gelişmeyi doğurur ve buna bağlı olarak da yeni teknolojiler yeni fırsatlar yaratır ve piyasalardaki değişen talebi karşılar. Ekonomide görülen değişim ve dönüşümler çoğu kez teknolojik

gelişmenin dayattığı bir zorunluluk olarak algılanır. Bir zamanlar sanayi devriminin dünya ekonomisini ve buna bağlı olarak güç dengelerini değiştirdiği gibi, günümüzde yaşanmakta olan sanayi ötesi ekonomilere geçiş süreci de hem ulusal ekonomileri, hem uluslar arası ekonomi politikası aynı şekilde etkilemeye başlamıştır. Teknolojik değişim açısından ise, sanayi toplumlarına geçişin motor gücü olma işlevini buhar makinesinin üstlenmiş olması gibi sanayi ötesi toplum ya da bilgi toplumuna geçiş sürecinin temelinde de mikro-teknoloji ve telekomünikasyon başta olmak üzere mega-teknolojilerdeki büyük atılımlar yer almaktadır. Bu süreç, bilgi teknolojilerinin üretim süreci ile ilişkisi ile de yakından ilgilidir. “Bilgi teknolojileri üretim sürecine yayıldığında, Schumpeter, ardıl endüstriyel devrimler kavramının literatüre kazandırmıştır. Uzun dönem konjonktür teorisinde bu tür yeni teknolojiler yeni endüstrilerde ve tüm ekonomide genişlemeyi teşvik ederek hizmetler sektöründe önemli yeni yatırım ve istihdam alanları oluşturmaktadır” (Murat, 1996: 30). Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler zaman ve mekân engellerini ortadan kaldırmakta etkili olmakta, her türlü sınır ötesi faaliyetin yoğunluğunu arttırmaktadır. Bu anlamda da, yeni, daha rekabetçi çalışma ve üretim organizasyonlarının yayılmasında önemli bir role sahiptir.

Bütün bu yönleriyle, bilgi ve bilgi teknolojileri, bilgi toplumunun ortaya çıkmasını kolaylaştıran ya da ona özelliğini veren asıl unsurları oluşturmaktadır. İnsanlık, bugünlerde yeni ve köklü bir değişimin eşliğindedir. Uygarlık tarihindeki bu üçüncü köklü değişimin sanayi toplumundan; bilginin giderek hammaddenin, emeğin ve diğer kaynakların yerini alacağı ve geçişin şimdiki sanayi toplumundan tamamen farklı bir Bilgi Toplumu doğru olacağı düşüncesi giderek yaygınlaşmaktadır. Bu anlamda bilgi toplumu, “bilginin kullanımının yaygınlaştığı, ya da insanların bilgiye ulaşmasının kolaylaştığı bir toplumdur. Sanayi toplumunun amacı maddi değerlerin üretilmesi olarak tespit edildiğinde; bilgi toplumunun amacı da bilginin üretilmesidir.

Bu özelliklere ek olarak, sosyo-ekonomik sistemin özel mülkiyete, serbest rekabete ve karlılığa dayandığı sanayi toplumuna karşılık, bilgi toplumunda birlikte üretim ve toplumun menfaatini gözetmek ön planda olacaktır. Günümüzde, bilgiyi ve zamanı en uygun şekilde kullanmak, üretimde, dağıtımda ve tüketimde de söz sahibi olmak anlamına gelmektedir. Sanayi toplumunda kitle üretiminin artması, standart üretim yapan ve bulundukları bölgelerde birer kültür oluşturan fabrika komplekslerinden, hantal ve çevreyi kirleten kuruluşlar olduğu için yavaş yavaş vazgeçilme eğilimi başlamıştır. Bu yapılanmaya bağlı olarak oluşan hiyerarşik yapı ve bürokrasiler, yerini yatay ilişkilerle birbirini tamamlayan adem-i merkeziyetçi birimlere bırakmaktadır.

Bilgi toplumunda üretim tekniklerini birinci derecede teknolojik yapı etkilemektedir. Sürükleyici rolü de bilgisayar teknolojileri ve

dolayısıyla da bilgi oluşturmaktadır. O halde bilgiyi ve zamanı en uygun şekilde kullanmak üretimde, dağıtımında ve tüketimde de söz sahibi olmak anlamına gelmektedir. Merkeziyetçiliği yerini adem-i merkeziyetçi (decentralised) yapılanmalara bıraktığı bu süreçte, liberalleşme eğilimlerinin artması, üretim ve yönetim birimlerinin de küçülmesine sebep olmaktadır. Bu bakımdan başlayan globalleşme süreci de parçalanarak bütünleşme olarak adlandırılmaktadır.

Sanayi ötesi dönüşüm sürecinde popüler ve önemli bir nitelik olarak ortaya çıkan globalleşme, öncelikle teknolojiadaki gelişmelerle mal ve hizmetlerin evrenselleşmesi ile başlamıştır. Günümüzde ise, globalleşme, yeryüzündeki farklı yörelerin, halkların, ideolojilerin ve ekonomik sistemlerin birbirlerine yakınlaşması ve bir bütünleşme sürecine girmiş olması anlamına gelmektedir.

Dünyanın tek olduğuna ilişkin değerlendirmelerin yeni olmadığını biliyoruz. 1970'li yılların başında Rene Dubos gibi çevreciler, *Tek Bir Dünyamız Var* (Only One Earth) gibi savsözlerle, dünyanın birliğine, çevre değerlerinin globalleşmeyi özendirici etkisine dikkati çekiyorlardı. Bu yaklaşım, uzun süre, uluslar ve ekonomik sistemler arasındaki başlıkları göz ardı edercesine, ideolojilerin artık son bulduğunu, kuşkusuz abartılı olarak, vurgulama görevini üstlenmişti. Bu nedenle de, uluslar arasında, birleştirici, bütünleştirici bir kavram olarak algılanmayı başardı. Buna göre, kirlenmenin önlenmesi, biyolojik çeşitliliğin güvence altına alınması, doğal kaynakların korunması ve iklim değişimlerinin olumsuz sonuçlarının giderilmesi gibi kaygılar, insanları birleşmeye zorlayan başlıca nedenlerdi. Öte yandan, iletişimdeki ilerlemeler yani bilimsel ve teknolojik devrim de, dünya ekonomisinin globalleşmesi doğrultusunda önemli katkılar yapmıştır (Keleş,1994: 23).

Globalleşme kadar popüler olan diğer konu ise, çevre ve çevre sorunlarıdır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken görüldüğü gibi, kirlilik, çevrenin tahribatı ve doğal kaynakların tükenmesi gibi problemler ortadan kalkarak; kirlilikten arınma, doğa ile uyum ve kaynak tasarrufu anlayışı devreye girmektedir. Böylece bilgi toplumunda çevre meselesi önemli ölçüde çözümlenmiş olacaktır. Çünkü bilgi bazlı üretimde doğanın kıt kaynaklarını tüketmek yerine, kaynakların suni malzemelerle ikamesi sağlanacaktır. İnsanlığın geleceğini tehdit eden çevre kirlenmesine karşı gerekli önlemlerin alınması için şimdiden gönüllü kuruluşlar mücadele etmektedirler.

Sanayi toplumunun en önemli nitelik ve sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan çevre sorunları kuşkusuz bilgi toplumunda da olacaktır. Ancak, felsefesinden ekonomik, sosyal, siyasi-idari ve kültürel yapılanmalarına kadar bu toplum tipi belirginleştikçe çevre ile ilgili sorunların da azalacağı tahmin edilmektedir.

1.5. Sonuç ve Değerlendirme

Teknoloji, üretim ve tüketim ilişkilerinin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İlkel toplumdan tarım toplumuna ve sanayi toplumuna kadar bütün toplumlar için geçerli bu ilişki sistemi ekonomiden sosyal alana ve kültürden siyasi-idari anlayış ve yapılanmalara kadar geniş bir yelpazede kendini göstermektedir. Bu anlamda teknik ilerleme, bilimsel ilerlemenin pratiğe uygulanışının bir sonucudur. İnsanlar en az çalışarak en çok değer elde edebilmek için sürekli olarak üretim araçlarını geliştirmişler, daha yenilerini yaratmışlardır. Üretim güçleri deyimi, üretim araçları ile onları kullanan insanları kapsamaktadır ve üretim güçlerinin bu iki bölümü arasında sürekli bir etkileşim bulunmaktadır.

Çevre sorunları günümüzde, dünyamızı topyekun tehdit edebilecek bir düzeye gelmiş bulunmaktadır. Ozon tabakasının delinmesi, sera etkisi, çölleşme, orman alanlarının hızla azalması önemli sorunlarla karşı karşıyayız. Bu sorunların en önemli özelliği ise, bir ya da birkaç ülkeyi değil, bütün ülkeleri, insanları ve bütün canlıların yaşamını doğrudan ilgilendirmesidir. Bu itibarla, XXI. Yüzyıla girerken insanların refahı ve sağlıklı geleceği için mevcut kaynakların ülkelere rasyonel, karşılıklı fedakârlık ve denge esasına göre kullanılması gereği ortaya çıkmıştır. İşte bu gereklilik, çevre korumanın 1970'li yıllardan beri ülkelerin mevzuatlarında yer almasına ve en popüler konulardan biri olmasına neden olmuştur.

Çevre konusunda, 1960'larda başlayan duyarlılık ve tepkiler artarak devam etmiş ve 1972 Stockholm Çevre Konferansı ile ivme kazanmıştır. Stockholm Konferansı, gelişmiş-azgelişmiş, sosyalist-kapitalist ya da benzeri ayrımları aşarak Sovyetler Birliği hariç pek çok dünya ülkesinin katıldığı ve çevre sorunları konusunda ortaya çıkan durumun ciddiyetinin ortaya konulduğu bir toplantı olmuştur. Toplantının en önemli yanlarından birisi ise çevre konusunun kümülatif ve sınır ötesi kirlenme nitelikleriyle evrenselliğinin ya da sistemler-üstü niteliğinin gözler önüne serilmesi olmuştur.

Çevre sorunları ile ilgili olarak koruma ve sorun çözmeye yönelik çabaların bütünü çevre politikalarını oluşturmaktadır. Yine, doğal ve yapay çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla hükümetlerce alınan geleceğe dönük önlemler çevre politikası olarak adlandırılabilir. Düşünce akımları, tepki hareketleri ve ideolojik söylemlerin ötesinde somut negatif dışsallıklara çözüm arama anlamında çevre politikaları, her ülkede, ülkenin özelliklerine göre değişik biçimler almakla birlikte, hemen hemen her yerde, üzerinde anlaşılan kimi özelliklere bütün çevre politikalarında rastlanır. Bunlar, insanların sağlıklı bir çevrede yaşamalarını sağlamak, toplumun sahip bulunduğu çevre değerlerini korumak ve geliştirmek ve çevre politikalarını uygulamanın gerekli kıldığı yükün paylaşılmasında toplumsal adalet ilkelerine uymayı sağlamaktır.

Çevre sorunlarının kazandığı yeni boyutlara paralel olarak geliştirilen küresel çözüm önerileri ve bu bağlamdaki çözüm arayışları, sözü edilen değişim ve dönüşüm sürecinde yani globalleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme dinamikleri çerçevesinde yeni içerikler kazanmıştır ve kazanmaya devam etmektedir. Bu süreçte sorunlar, küresel ve yerelin yanında ekonomik, siyasal ve kültürel yapıda bölgesel örgütlenmeleri de doğrudan ilgilendirir hale gelmiştir. Çevre de bu süreçte belirginleşen, uluslar arası ve uluslar ötesi nitelikleriyle bölgesel örgütlerin ilgi alanlarının başında yer almaktadır. Çevrenin korunmasının ortaya koyduğu problemler, özelliklerine ve boyutlarına göre o kadar çeşitlidir ki, küresel olduğu kadar bölgesel düzeydeki uluslararası organizasyonların büyük bir kısmı 1960'lı yıllardan bu yana çevre konusuyla ilgilenmektedir.

Günümüzde ekolojik sorunlar, ulusal sınırlar tanımadığı için uluslar arası, hatta küresel işbirliğine zemin oluşturmaktadır. Ekosistemin yok edilmesi sosyo-politik sınırların aşılması, her kademedeki yönetim organlarını toplumsal ve ekonomik sorunlar taşıma konusunda yeni görevlerle karşı karşıya getirmektedir. Bunun yanında, çevreye yönelik olarak alınacak kararların ekonomik etkileri de çevreyi uluslar arası bir aktör haline getirmektedir. Ülkeler, uluslar arası rekabet ortamında güç kaybetmemek için uluslar arası düzeyde uyuma yönelik çözümlerden yana olmak gibi bir gerçekle karşı karşıyadır. Bunun yanında, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre çevreye verdiği zararlar farklı nitelikte olmasına rağmen, gelişmiş ülkeler ileri düzeyde sanayileşmenin yarattığı kirlilik ve yoksul ülkelere çevre kirletici teknoloji transferi yoluyla, gelişmekte olan ülkeler ise, plansız sanayileşme ve yanlış kentleşmeye paralel eskimiş teknolojileri kullanmak suretiyle, sonuçta çevreyi kirletmektedir. Yine, kültürel çevre ve insanlığın ortak mirası niteliğindeki değerlerin korunması ile ilgili zorunluluklar da çevre sorunlarının uluslararası niteliğine katkıda bulunmaktadır. Yok edilen ve kirlenen tarihi ve kültürel çevrenin, insanlığın ortak mirası olduğu yönündeki yaklaşımlar giderek yaygınlaşmaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

- AKTAN, C.C, TUNÇ, M. (1998), “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, Yeni Türkiye, Yıl:4, S.19.
- BALCI, Ersin (1992), İlerlemenin Öteki Yüzü, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- BOOKCHİN, Murray (1999), Toplum Yeniden Kurmak, (Çev. K.Şahin) Metis Yayını, İstanbul.
- BULUÇ, Ragıp (1995), “Teknoloji Sanat ve Çevre Üzerine Düşünceler”, Yeni Türkiye, Sayı: 5.
- CAPRA, Firitiof (1989), Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (Çev. M.Armağan), İstanbul.
- ÇOBAN, Hasan (1997), Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- DELEAGE, J. Paul (1994), “Eco-Marksist Critique of Political Economy” Is Capitalism Sustainable, (Editör: Martin O’Connor), The Guilford Press, New York, pp.37-52.
- DEMİR, Ö.,Acar, M. (1992), Sosyal Bilimler Sözlüğü, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- DRUCKER, Peter F. (1994), Kapitalist Ötesi Toplum (Çev. B. Çorakçı), İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- DURNING, Alan (1995), “Doymak Bilmez Bir Dünya”, (Çev. O.Türköz), Yeni Türkiye, Sayı:5.
- ERKAN, Hüsnü (1998), “21. Yüzyıla Girerken Bilgi Toplumu ve Türkiye”, Yeni Türkiye, Yıl: 4, S. 19.
- ERYILDIZ, Semih (1995), Ekokent, Gece Yayını, Ankara.
- GIDDENS, Anthony (2000), Sosyoloji, (Çev. H.Özel, C.Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- GÖRMEZ, Kemal (2003), Çevre Sorunları ve Türkiye, Gazi Kitapevi, Ankara.
- GÖRMEZ, Kemal (1991), Türkiye’de Çevre Politikaları, Gazi Büro Yayını, Ankara.
- GÖRMEZ, Kemal (1989), “Çevre, Çevre sorunları ve Çevre Politikaları Üzerine Bazı Mülahazalar”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 3, Haziran, ss.6-10.
- GUATTARİ, Felix (2000), Üç Ekoloji (Çev: Ali Akay), Bağlam Yayını, İstanbul.
- ILLICH, Ivan (1990), Tüketim Köleliği (Çev. M. Karaşahan), Pınar Yayınları, İstanbul.
- İNAM, Ahmet (1989), “Yaşamaya Sahip Çıkma Çabası Olarak Teknolojiye Felsefe Açısından Bir Bakış”, Türkiye Günlüğü, S. 3.
- KELEŞ, R, HAMAMCI, C. (1993), Çevrebilim, İmge Kitapevi, Ankara.
- KELEŞ, Ruşen (1994), “Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma” Uluslararası Yerel Yönetimler Semineri, 1-2 Aralık 1994, Türk Belediyecilik Derneği Yayını, Ankara

- MESAROVIÇ, M, PESTEL, E (1989), Dönüm Noktasında İnsanlık: Roma Kulübüne İkinci Rapor (Kemal Tosun vd.) İÜ İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul.
- MIT (1978), Ekonomik Büyümenin Sınırları, (Çev. K. Tosun vd.) İst. Üniv. Yayını, İstanbul.
- MURAT, Güven (1996), Küreselleşen Ekonomide İstihdam ve Çalışma Standartları, Basılmamış Doç. Tezi, Sivas.
- NAISBITT, John (1997), Megatrendler: Asya, (Çev. U.Kaplan), Altın Kitaplar Yayını, İstanbul.
- O'CONNOR, James (1994), "Is Sustainable Capitalism Possible?", Is Capitalism Sustainable?: Political and Politics of Ecology, Editör: Martin O'connor, The Guilford Press, New York, pp. 152-175.
- ÖKMEN, Mustafa (2004), "Çevre ve Politika", *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, (Edit. M.Marin, U.Yıldırım), Beta Yayını, İstanbul.
- ÖKMEN, Mustafa (2003) Kent, Çevre ve Globalleşme, Alfa Yayını, İstanbul.
- ÖKMEN, Mustafa (2003), "Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Yönetim, Kent ve Kentleşme İlişkileri Üzerine Bir Tartışma" Küresel Sistemde Siyaset, Yönetim ve Ekonomi, (Editör: Akif Çukurçayır), Çizgi Yayınevi, Konya.
- ÖKMEN, Mustafa (2000), "Çevre Sorunlarının Sistemler-Üstü Niteliği ve Orta Asya", BİLİG Dergisi, Sayı:14, Yaz.
- ÖZ, Esat (1989), "Dünyada ve Türkiye'de Ekoloji Hareketinin Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasal Partilere", Türkiye Günlüğü, Sayı: 3, Haziran, ss. 27-34.
- ÖZDEK, Yasemin (1993), İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİE Yayını, Ankara.
- ÖZER, Akif (2001), "Derin Ekoloji", Çağdaş Yerel Yönetimler, C.10, S.4, Ekim.
- PONTING, Clive (2000), Dünyanın Yeşil Tarihi (Çev: A. Başçı), Sabancı Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- RIFKIN, J, Howard, T. (1992), Entropi (Çev: H.Okay), Ağaç Yayını, İstanbul.
- SCHUMACHER, E.F (1989), Küçük Güzeldir (Çev. O.Deniztekin) Cep/Düşün Yayını, İstanbul.
- SIMONNET, Dominique (1990), Çevrecilik (Çev. M.Şakiroğlu) İletişim Yayını, İstanbul.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (1990) Cilt:3, 4 Risale Yayını, İstanbul.
- TOFFLER, Alvin (1996), Üçüncü Dalga, (Çev. Ali Seden), Altın Kitaplar Yayını, İstanbul.
- TOPRAK, Zerrin (1995), "Globalleşmede Çevre Faktörü ve Çevre Korumacı İdeolojiye Politik Bir Yaklaşım", Yeni Türkiye, Sayı: 5.

- TÜRKCAN, Ergun (1981), Teknolojinin Ekonomi Politikı, AİTİA Yayını, Ankara.
- ÜNDER, Hasan (1996), Çevre Felsefesi, Doruk Yayını, Ankara.
- YAŞAMIŞ, Firuz D. (1995), Çevre Yönetiminin Temel Araçları, İmge Kitabevi, Ankara.